

עלייה על מנת לחזור - מצווה ?

הקדמה

- א. הסוברים שאינה מצווה
 1. שלטי הגבורים
 2. המהרי"ט
 3. אחרונים נוספים
- ב. הסוברים שהיא מצווה
 - שיטת הריב"ש
 - ג. סברות המחלוקת
 - ד. שינוי הדין בימינו כשהשלטון ביד ישראל
 - ה. מהו הזמן שנחשב אדם "עולה על מנת לחזור" ?
 - ו. פסק ההלכה
 - ז. סיכום
 - ח. נספחים
1. ראיות מן המדרש לסוברים שהיא מצווה ודחייתן
2. בירור דעת רבי יוחנן
3. משמעות הלשון "עלייה"
4. העולה על מנת לחזור האם חייב בארץ ישראל במזוזה ?

הקדמה

ישנה תופעה של תיירים יהודים הבאים לטייל בארץ, או אנשים הבאים לבקר קרובי משפחה, או אנשים הבאים לארץ להתפלל במקומות הקדושים ובקברי צדיקים, ואחר כך חוזרים לארץ גלותם. תופעה זו, שכונתה בספרות השו"ת "עלייה על מנת¹ לחזור", או "העולים לזיירא"², היתה שכיחה במשך מאות שנים, ועד ימינו, והשאלה שנידונה בספרים היתה - האם בעלייה כזו מקיימים מצווה ?

1. "על מנת" משמעותו על דעת לחזור [ונמצא בשלטי הגבורים והמהרי"ט ראה להלן], ואין כוונתו כדעת חלק מהפוסקים שמשמעותו תנאי כפול.
2. המילה "זיירא" בערבית פירושה, ביקור בקברי צדיקים.

א. הסוברים שאינה מצווה

1. שלטי הגבורים

בשלטי הגבורים (שבועות ז, ב-ח, א בדפי הר"ף) דן בשאלה:

מי שהיה בצרה, ונדר להקב"ה שאם יצילהו שילך לארץ ישראל וישוב מיד לחו"ל לביתו, נראה דבכהיאי גונא שפיר דמי לישראל עליו לכולי עלמא... דהא ליכא מצווה כלל, דאין מצווה ללכת לארץ ישראל על מנת לשוב. ואפילו למאן דאמר דהאינדא מצווה ללכת לארץ ישראל, היינו דווקא על מנת לדור, אבל ההליכה על מנת לצאת אין בה מצווה. דכי היכי דהיציאה [לחו"ל] על מנת לשוב [לארץ ישראל] אינה עבירה, כך ההליכה [לארץ ישראל] על מנת לשוב [לחו"ל] אינה מצווה, דעיקר ההליכה והיציאה תלוי בדירה. וכן יש בספר תשב"ץ בשם מהר"ם ז"ל³. ומלתא דמסתבר הוא, דמה מצווה יכול להיות בהולך לארץ ישראל על מנת לשוב, "מי בקש זאת מידו רמוס חצרו?" (עפ"י ישעיהו א, יב).

לפי זה אין מצווה בעלייה על מנת לחזור⁴.

האחרונים דנו בדבריו.

3. בספר התשב"ץ קטן לרבי שמשון בן רבי צדוק (ורשה תרל"ו) סימן תקנ"ט, מובאת תשובה זו. נאמר שם: "ואותם שהולכים לשם ורוצים לנהוג בה קלות ראש בפחזותם ולהתקוטט שם, קורא אני עליהם 'ותבואו ותטמאו את ארצי' (ירמיהו ב, ז) ו'מי ביקש זאת מידכם רמוס חצרו' (ישעיהו א, יב), אבל מי שהולך לשם לשם שמים להתנהג בקדושה ובטהרה, אין קץ לשכרו, ובלבד שיוכל להתפרנס שם, דכל דסליק אדעתא למידר כדאיתא בפרק האיש מקדש (קידושין נ, א). מסיום דבריו "דכל דסליק אדעתא למידר" מבואר שהמצווה היא רק בעלייה על מנת לדור ולא בעלייה על מנת לחזור.

4. הכנסת הגדולה (אהע"ז סימן עה הגהות בית יוסף אות כז) כתב: "וכמדומה לי שראיתי בשלטי הגבורים, ואיני זוכר מקומו אי, שאפילו על דעת לחזור ההליכה לא"י מצווה". ובמקום נוסף באר"ח (רמח הגהות ב"י שטה לח) כתב: "וכמדומה לי שראיתי בספר שלטי הגבורים, וכעת איני זוכר מקומו, דמהלך ד' אמות בא"י מצווה קעביד. ולפי דבריו אפילו לעלות על מנת לחזור מצווה מקרי". בספר יד אהרן (אהע"ז עה אות לז) הקשה, הרי מדברי שלטי הגבורים בריש פ"ג דשבועות מבואר שאין מצווה בלעלות על מנת לחזור אלא עבירה, ונשאר בצ"ע. ההסבר המסתבר הוא כדברי החיד"א (שו"ת יוסף אומץ סימן נב) שתירץ, הרב כנסת הגדולה הרגיש בכך (שיירי כנסת הגדולה, י"ד הלכות נדרים סימן רג, אות ו) ורמז למה שכתב (בשיירי כנסת הגדולה, י"ד הלכות נדרים הגהות ב"י סימן רכח) ושם הביא את שלטי הגבורים בפ"ג דשבועות שכתב שאינו מצווה "הפך מה שכתב מזכרונו". ראה עוד: שו"ת נשמת כל חי, הגר"ח פלאג'י, י"ד סימן נ; זרע יעקב, הרב יעקב ניניו, ירושלים תרע"ב, דרוש למעלת א"י, דף כב, ב. להלן זרע יעקב.

א. המהר"י ענגיל (גליוני הש"ס קידושין נ, א) הקשה על ההשוואה שעשה שלטי הגיבורים בין היציאה מארץ ישראל על מנת לשוב לבין העלייה על מנת לשוב (לחזור לחו"ל):

רק ביציאה על מנת לשוב כיוון דעתו לשוב לארץ ישראל, מקום הקודש, לכן החוץ לארץ שהוא חול, נגרר אחרי הקודש, ואין נחשב נעקר מארץ ישראל גם כשהוא בחו"ל... ומשא"כ בהולך על מנת לצאת אין אומרים כן, דכיוון דעתו לצאת לכן גם בהיותו בארץ ישראל יחשב כאילו היה בחו"ל, דאין הקודש נגרר אחר החול...

ועוד, דכיוון דהשיבה בארץ ישראל מצווה לכן גם בישיבה ארעית המצווה אחשבתה לקבע, ודוגמתו ברש"י (סוכה לא, א ד"ה מפני תקנת מריש) דמצות סוכה משוי ליה כל שבעה כבניין קבע, עי"ש. ולא דמי ליוצא [מארץ ישראל] על מנת לשוב [מחוץ לארץ] דאין הווייה בחו"ל מצווה לכן כיוון שהיא ארעית ועל מנת לשוב - לא חשיבא כלום.⁵

ב. סיום דבריו של שלטי הגבורים - "דמה מצווה יכול להיות בהולך לארץ ישראל על מנת לשוב, 'מי בקש זאת מידו רמס חצריו' צ"ע, שהרי רמיסה פירושה הליכה בזויה ומגונה, ומשמעות דבריו היא, שישנה הסתייגות מוחלטת מאנשים העולים לארץ ישראל וחוזרים לחו"ל, כמו שהנביא ישעיהו מסתייג בצורה מוחלטת מאנשים הבאים להקריב קורבנות במקדש וממשיכים לחטוא, וחושבים שבכך הם מקיימים מצווה. ועוד, שלשון זאת מקורה בתשובת מהר"ם (ראה בהערה 3), והמהר"ם כשהביא פסוק זה לא דיבר על העולה על מנת לחזור, אלא על העולה על מנת להתנהג בקלות ראש!

אכן בספר יד אהרן⁶ הבין מדבריו של שלטי הגבורים שהעולה על מנת לחזור, לא זו בלבד שאינו מקיים מצווה "אדרבה עבירה היא בידו". נראה שסברתו היא שעלייה כזו שקולה כרמיסת ארץ ישראל, שהרי כבר היה בארץ ועזבה, ובכך הוא מכריז שלא כדאי להתיישב בה ומוציא שם רע על הארץ. עוד י"ל, בחו"ל עובר בשב ואל תעשה וביציאתו הוא עובר בקום עשה.

5. המהר"י ענגיל הקשה על דברי עצמו, שאם נאמר שבעולה על מנת לחזור חשוב קביעות ומצווה בהיותו בארץ ישראל, אם כן היה ראוי לאסור לו לצאת משם, דמבטל מצות ישיבת ארץ ישראל, ונשאר בצ"ע. וי"ל שאמנם מצות ישיבת ארץ ישראל אחשבתה לקבע, אך מדרגות מדרגות יש בקיום מצווה זו, ואין העולה על מנת לחזור נחשב כקבוע בארץ ישראל.

6. הרב אהרן אלפאנדארי, הלכות שבת טור אר"ח סימן רמח.

מאידך, רוב האחרונים⁷ הבינו שאדם כזה רק אינו מקיים מצווה, אבל אינו עובר עבירה. לפי זה צריך לומר, שבעל שלטי הגבורים לא הביא פסוק זה במשמעותו המקורית אלא כמליצה. ומסתבר שכיוון שהביא לפני כן את תשובת מהר"ם שציטט פסוק זה, לכן הביאו גם שלטי הגבורים והשתמש בו כסיוע לדבריו.

2. המהר"ט

המהר"ט (ש"ת, ח"ב י"ד כח) הביא את תשובת הרא"ש (כלל יב סימן ז)⁸, שכתב, שאם נדר לעלות לארץ ישראל יכול לישאל על נדרו. המהר"ט הסביר שטעמו של הרא"ש הוא:

משום דנדר זה שנדר לעלות אין בו מצווה, שאין עיקר המצווה בעלייה אלא בישיבה והדירה שמה, וכמו שהביא הרמב"ן ז"ל, אבל מי שעולה לראותה על דעת לחזור, לא מצינו בזה מצווה מפורסמת. ואפילו תימא שזכות היא לו ממה שאמרו (כתובות קיא, א) "כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא, דכתיב "ורוח להולכים בה" (ישעיהו מב, ה)", מכל מקום מצות עשה ליכא. ועוד ההיא מתפרשה בנקבר שם אלא שלא הספיק לדור ולישב בה⁹, דהכי משמע רישיה דקרא (שם) "נותן נשמה לעם עליה" - אפילו שפחה שבארץ ישראל מובטח לה שהיא בת העולם הבא, והיינו שמתה ונקברה שם¹⁰... ולפי שהנדר לעלות, אפילו אם יקיים דברו אין בו מצווה, לכך כתב הרא"ש ז"ל שנדר זה הוא כשאר נדרי רשות ואיתיה בשאלה.

המהר"ט התחיל את דבריו "שאין עיקר המצווה בעלייה אלא בישיבה", ומשמע שזה לא עיקר המצווה אלא סרך מצווה (ראה לקמן). אה"כ כתב שעלייה על מנת לחזור "לא מצינו בזה מצווה מפורסמת", והמשיך שיש לו "זכות", ודחה שאפילו "זכות אינו רק לנקבר שם", ולבסוף סיים "שאין בו מצווה". משמע לכאורה

7. שיירי כנסת הגדולה, י"ד הגהות ב"י הלכות נדרים סימן רכח, סעיף רעב; ש"ת כהונת עולם, ח"א סימן כז; פתח הדביר, א"ח סימן רמח דף לג, א ועוד.

8. בביאור דברי הרא"ש ראה בפרק העלייה לא"י מצווה או הכשר מצווה סעיף ד.

9. במדרש משלי (מהדורת שלמה באבאר פרשה יז) נאמר: "אמר ר' לוי: כל הדר בא"י אפילו שעה אחת ומת בתוכה, מובטח לו שהוא בן העולם הבא. מאי טעמא? 'זכר אדמתו עמו' (דברים לב, מג)", ומבואר כמהר"ט רק במי שנקבר בה.

10. הוא הקשה על דבריו ממסכת קידושין (ג, א) ותירץ. ראה בנספח 3. המהר"ט דייק שכשם שברישיא מדובר שנקברה שם, ממילא הוא הדין לסיפא "ורוח להולכים בה" - שהמהלך ארבע אמות בא"י מיירי גם כן בשנקבר שם. אך דיוק זה ניתן להידחות, ששונה הרישא, משום שנאמר "לעם עליה" דמשמע בזמן שיושביה עליה, כלומר שזכו ליקבר בה, מה שאין כן בסיפא שנאמר "להולכים בה", משמע ששכר הליכה בידו גם אם לא נקבר בה (המעלות לשלמה עמ' תכה). או כמו שפירש המהרש"א (שם) שהפסוק מדבר על זמן תחיית המתים.

שמסקנתו היא שאין בזה מצווה כלל. אך בכנסת הגדולה כתב¹¹: "לעלות לארץ ישראל על דעת לחזור, אע"פ שזכות הוא, אין שום מצווה. מו"ה (המהר"ט) בתשובה ח"ב, יר"ד סימן כח".

כך מפורש גם מתשובה נוספת של המהר"ט (ח"א סימן קלד)¹²:

דאמרינן בגמרא, "כל דסליק אדעתא דמתדר ליה סליק" (קדושין ג, א), ואם לא ויכל לדור מה תועלת בעליה? שכל מה שאמרו בשבחה של ארץ ישראל לא אמרו אלא לעניין דירה ולא לעניין עלייה על דעת לחזור. והרמב"ן ז"ל (השטות מ"ע ד)... דמנה מצווה זו מן התורה שנאמר "וירשתה וישבתה בה" והיינו ישיבה ולא עלייה...

ואיש... אם לא ילך להשתקע, מה הנאה יש לו בעלייה, ולטעום אחריה טעם מיתה בצאתו ממנה, וגם מפני אהבת קרוביו (כשעולה לביקור) - כיוון שסופן להצטער ביציאתו, אין להם נחת רוח בעליתו, וכדאמר ליה רב כהנא לרבי יוחנן, "אי בעית רחמי דתו לא שכיבנא אזילנא, ואי לא - לא אזילנא, הואיל וחליף שעתא חליף".

מכל הנ"ל מבואר שלדעתו אין מצווה בעלייה על מנת לחזור¹³.

11. אהע"ז סימן עה, הלכות כתובות, הגהות בית יוסף סעיף כז.

12. הרב י' שציפאנסקי (א"י בספרות התשובות, ח"ג, סימן זא), הערה 5 עמ' כו) הקשה: מתשובת המהר"ט, ח"ב יר"ד סימן כח, משמע שזכות היא לו, ואילו מתשובה זו משמע שאין בכך מצווה כלל? ותירץ, שבתשובתו השניה (ח"ב יר"ד סימן כח) חזר בו ממה שכתב בתשובה זו (ח"א סימן קלא).

13. הרב מנשה הקטן, שר"ת משנה הלכות (ח"ג, מדור התשובות סימן קפט) חידש שאפילו לדעת המהר"ט הסובר שבעלייה על מנת לחזור אין מקיימים מצווה, כוונתו רק בעלייה על מנת לחזור מיד, כלומר, מי שעולה על מנת לראותה בלבד כדי לקיים את נדרו, ומיד חוזר מבלי שהיה או הלך בה. הוא דייק זאת מלשון המהר"ט שכתב: "אבל מי שעולה לראותה על דעת לחזור, לא מצינו בזה מצווה". המילה לראותה מיותרת ואינה נמצאת בתשובת הרא"ש ומדוע מצא לנכון להוסיפה? מכאן שרק מי שעולה לראותה אינו מקיים מצווה, אבל המסייע בשובה גם המהר"ט סובר שמקיים מצווה. למרות דיוקו אין דבריו מוכרחים, לא מסתבר שאדם שהשקיע ממון רב כדי להגיע לא"י והסתכן בסכנות שונות ביבשה ובים, ונסע או הפליג זמן רב, כשיגיע לא"י לא יכנס לתוכה, ולא יתפלל במקומות הקדושים או ליד קברי צדיקים, אלא ידרוך בגבולה ומיד יחזור, וכל זאת כדי לצאת ידי חובה בקיום נדרו. ואמנם מסופר על ר' נחמן מברסלב (ספר שבחי הר"ן, ירושלים תשל"ח, בפרק "סדר הנסיעה שלו לא"י", סעיפים טו-יח) שכשהגיע לא"י "אמר שתיכף כשהלך ד' אמות בא"י פעל מיד מה שרצה להשיג" ורצה לחזור לביתו, אך ודאי אף אם ישנם אנשים יחידי סגולה, כר' נחמן מברסלב, שדי להם בכך, בודאי רוב העולם כשמגיעים לארץ לביקור, מבקרים במקומות הקדושים ובקברי צדיקים או שמטיילים בה (ועיי"ש שאף מלווהו של ר' נחמן שכנע אותו להתעכב), ובאופן זה דיבר המהר"ט.

בספר בית דוד¹⁴, הביא ראיה לשיטת המהר"ט מדברי רש"י במסכת מועד קטן (כה, א). מסופר שם על רב הונא שנפטר בבבל והעלו אותו לקבורה בארץ ישראל. רש"י בעין יעקב הסביר שרצה להיקבר בארץ ישראל מפני:

שהנקבר בארץ ישראל נקבר בלא חטא, שנאמר "העם היושב בה נשוא עוון" (ישעיהו לג, כד), ואין ישיבה בארץ אלא לקבורה, ועוד שאין לו צער מחילות לתחיית המתים.

מבואר מדברי רש"י אלו, שכל שאינו נקבר שם אינו כלום¹⁵.

אך יש לפקפק בגירסה זו מפני שאינה נמצאת ברש"י שבמסכת מועד קטן. אמנם מקובל שפירוש רש"י על מסכת מועד קטן איננו מרש"י, אך גם בפירוש רש"י האמיתי על מסכת מועד קטן (מהדורת מקיצי נדמים) לא מופיעה גירסה זו. בנוסף, גם בעין יעקב מילים אלו מוקפות בסוגרים עגולות כלומר שאינן מגירסה אמינה.

בשו"ת תורת חסד¹⁶ פסק כמהר"ט: "איך שיהיה לעניין דינא דברי מהרי"ט מכריעין", וכן פסקו שו"ת בית דוד (הלכות שבועות ונדריים סימן קז), שו"ת שערי רחמים (יר"ד סימן כז), שו"ת צדקה ומשפט (ח"א סימן ו) ועוד.

בספר חמדת משה¹⁷ העיר שמסקנת המהר"ט בדעת הרמב"ן צ"ע, שהרי לפי הרמב"ן בכלל המצווה הוא שלא תשאר הארץ שממה, אם כן מי שעלה על מנת לחזור, ובזמן ששהה בארץ עבד בשדה ובכרם, או סלל דרכים ובנה בתים, הרי קיים מצות יישוב ארץ ישראל, ולמה לא נאמר ששכר מצווה בידו על מה שקיים בזמן שהיה בארץ? לעומתו, שו"ת נשמת כל חי (יר"ד סימן נ, עמ' רכב) הסביר כמהר"ט וכתב: "אפילו לדעת הרמב"ן דמצות ישיבת ארץ ישראל היא מדברי תורה, העלייה על מנת לחזור יהיה מדרבנן, וכמו כן למ"ד דהוי מדרבנן נחתינן דרגא דעלייה על מנת לחזור יש קצת מצווה מדרבנן". וכך הבינו גם החלקת יעקב (ראה להלן) וספר פסקי תשובה¹⁸.

14. הרב דוד יוסף, שו"ת, הלכות שבועות ונדריים סימן קז.

15. לפי זה, דברי רבי יוחנן (כתובות קיא, א) "כל המהלך ד' אמות בא"י מובטח לו שהוא בן העולם הבא" נאמרו רק בנקבר שם. בסיום דבריו כתב שרש"י מחמיר יותר מהמהר"ט, ולרש"י הדירה והישיבה הם לצורך הקבורה, והעיקר היא הקבורה ולא הדירה, ולדעתו אף מי שגר בארץ בקביעות ולבסוף לא נקבר שם לא קיים את המצווה.

16. הרב חסדאי הכהן פרחי"א, סימן א. התשובה מהרב משה אמארי"ליו.

17. הרב משה דב וולנר, שו"ת, ח"א סימן א סעיף ח "עלייה על דעת לחזור לחו"ל".

18. הרב אברהם פיעטרקאווסקי, פיעטרקוב תרצ"ג, ח"ב סימן רמ"ח, עמ' 75 בהערה.

3. אחרונים נוספים

גם בהפלאה מבואר שאין מצווה בעלייה על מנת לחזור. במשנה (כתובות קי, ב) נאמר: "הכל מעלין לארץ ישראל... הכל מעלין לירושלים", ופירש רש"י:

את כל בני ביתו אדם כופה לעלות ולישב עמו בירושלים.

הסביר את דבריו ההפלאה (שם ד"ה פירש רש"י):

דדוקא כשרוצה לקבוע דירתו שם משום ישוב ירושלים, אבל לעלות על מנת לחזור אינו יכול לכופה... והיינו דלא הוצרך (רש"י) לפרש כן ברישא - במעלין לארץ ישראל - משום דמילתא דפשיטא הוא דלקבוע דירה שם, דלא מצינו בתורה חיוב עליית... ארץ ישראל [אלא] לקבוע דירה, ומשום יישוב ארץ ישראל.

מבואר אם כן מדבריו שאין מצווה בעלייה על מנת לחזור, ולכן אין האיש יכול לכפות את אשתו לעלות עמו לארץ ישראל כשעולה על מנת לחזור¹⁹.

כך פסק גם בספר תולדות יעקב²⁰ וטען שמלשון הרמב"ן בספר המצוות, שכתב שהמצווה היא לשבת בארץ ישראל, משמע דווקא לדור, אבל בעלייה בלבד או בהליכה בלבד לארץ ישראל, אינו מקיים בזה מצות עשה²¹. וכן משמע מלשון התוספות (כתובות שם ד"ה הוא), שכתבו בשם רבנו חיים כהן שעכשיו אין מצווה לדור בה וכו', משמע שכאשר מצות העשה מתקיימת היא מתקיימת דווקא כשדור בה ולא די בראיה בלבד, ואפילו בהליכה גם כן אינו מקיים מצות עשה של "וישבת בה", שהרי אין ישיבה אלא בעכבה, כדכתיב (דברים א, מו) "ותשבו בקדש ימים רבים".

והוסיף: ומה שאמרו "כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא", תמהני, מה עניין עולם הבא לקיום מצות ישיבת ארץ ישראל? הרי אמרו חז"ל (ברכות ד, ב): "כל האומר תהלה לדוד בכל יום שלש פעמים מובטח לו שהוא בן העולם הבא", האם מוכח מזה שיש מצווה מדאורייתא באמירת תהלה

19. כך כתב גם בקונטרס אחרון (אהע"ז סימן עה, ה). וכן כתב גם הכנסת הגדולה (אהע"ז סימן עה הגהות בית יוסף סעיף כז) שאפילו לסוברים שהיא מצווה (לקמן סעיף ג) - "אם רוצה לעלות על דעת לחזור אינו כופה את אשתו ללכת ולחזור עמו, כמו שכתב הראנ"ח ז"ל בה"ב סימן מג".

20. הרב י"ז כהנא, שר"ת חו"מ סימן ח, שבחי א"י דף צג, ב.

21. הגר"ח פלאגי (שר"ת נשמת כל חי, יו"ד סימן נ) כתב: "ואף דהרמב"ן סבירא ליה דהעלייה לא חשיב מצווה כי אם הישיבה והדירה, זהו לעניין קיום מ"ע מדברי תורה, אבל להיות נקרא דבר מצווה מפני דין דאין מפליגין [ג' ימים קודם שבת], בכהאי גוונא גם ההליכה על מנת לחזור חשיב מצווה... דלא גרע מכמה דברים יותר קלים מאלו דנקראו דבר מצווה לעניין זה".

לדוד?²² כך גם לא מוכח מ"ההולך ד' אמות בארץ ישראל וכו'" שבהליכה לבד מקיים מצווה מדאורייתא. אם אכן מצווה היא יקבל עליה שכר בעולם הבא, אבל אין זה אומר שהיא מצווה מדאורייתא.

בשר"ת הרדב"ז (ח"א סימן תנד) מצאנו הגדרה אחרת, שלעלות על מנת לחזור "אין כאן מצווה רבה", ומבואר שזכות או מצווה קטנה יש בו. בדומה, ישנם אחרונים שכתבו הגדרה זו בדברי המהר"ט. החיד"א (שר"ת יוסף אומץ, סוף סימן נב) הבין בדבריו ש"סוך מצווה הוא". האדמו"ר ר' אברהם מרדכי מגור²³ כתב: "גם המהר"ט סבירא ליה דהוא מצווה קטנה".

מכל מקום גם לכל ההגדרות הנ"ל "מצות עשה ליכא", מפני ש"חילוק יש בין דבר מצווה לזה, דדבר מצווה הוי... דבקיום המעשה עושה נחת רוח ליוצרו... אבל בעלית ארץ ישראל (המהלך ד' אמות על מנת לחזור)... אף שזכות היא לו, שזוכה לעולם הבא, מ"מ ליכא מצווה, דהיכן ציונו המקום לעלות ולחזור? וזו כוונת מהר"ט שכתב: 'ואפילו תימא דזכות הוא לו וכו'..."²⁴

החיד"א (שם) ביאר את ההשלכה הנובעת מהגדרה זו: "יש הפרש בין מצווה לענף מצווה וסוך מצווה, וכשהנדר למצווה, אין נשאלין אלא מדוחק, אבל לעלות לארץ ישראל ולחזור, סוך מצווה הוא ובזה מתירין. וזה לא יכחיש מהר"ט, דסוך מצווה הוא [אבל] לא מקרי מצווה זוטא".

לסיכום: לדעת שלטי הגבורים, המהר"ט ואחרונים נוספים אין מצווה בעלייה על מנת לחזור. היו שהסבירו²⁵ שלדעת שלטי הגבורים העולה על מנת לחזור מלבד שאינו מקיים מצווה בנוסף עבירה היא בידו כי "מי ביקש זאת מידו רמוס חצירו", אך רוב האחרונים²⁶ הסבירו שכוונתו שאינו מקיים מצווה, אבל אין בידו עבירה, ואין נפקא מינה בינו למהר"ט.

בדעת המהר"ט, היו שהסבירו שהעולה על מנת לחזור אינו מקיים מצווה כלל. רוב האחרונים הסבירו בדעתו שהעולה על מנת לחזור זכות היא לו או שמקיים מצווה קטנה או סוך מצווה, אך מכל מקום מצווה מדאורייתא ליכא.

22. וכן כתב בספר דברי מרדכי (הרב מרדכי לוריא, סימן כא) שכוונת חז"ל היא על דרך שאמרו "כל האומר תהלה לדוד... מובטח שהוא בן העוה"ב" דפירש מן הב"י בסימן נא בשם אהל מועד דהכוונה בזה שמצווה זו מכרעת, אבל משום מצווה זו בלבד - לא.

23. בנו של השפת אמת, מכתבי תורה, ת"א תשל"ז, סימן מד. הרב מאיר בלומנפלד ("מצוות עלייה וישיבת א"י", בתוך ספר תורה ומלוכה עורך הרב ש. פדרבוש, עמ' 195) כתב: "או מקצת מצווה".

24. שר"ת שערי רחמים, י"ד סימן כז דף לב, א.

25. יד אהרן הנ"ל הערה 5.

26. כגון: כנסת הגדולה, שר"ת כהונת עולם ועוד

ב. הסוברים שהיא מצווה

הפני משה²⁷ הביא את שיטת המהרי"ט וחלק עליו וכתב:

ולדידי, אחרי נשיקת עפרות רגליו, אמינא, דאף בעלייה לחד איכא מצווה, וכדמוכח במדרש על הפסוק "יונתי בחגוי הסלע" (שיר השירים ב, יד) (לגבי ראייה זו עיין להלן בנספח ו), וכן אית ליה בפירוש הרב המופלא זקני [מהרנ"ח] בתשובה²⁸ ... במי שנדר לעלות לארץ ישראל, ומוכח שם מתשובתו שלא נדר כי אם עלייה לבד, לא על קביעות דירה, ואפילו הכי אתי הרב עלה דלא משכחת ליה חלות לההוא נדרא כיוון שלא אסר חפצא עליו, אלא משום כיוון הדנדר הוא דבר מצווה, וקיימא לן "בפיך - זו צדקה".

כך הסביר גם בספר טירת כסף²⁹ שהיא מצווה, וחלק על המהרי"ט. ראיותיו ממאמר חז"ל "כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא" (כתובות קיא, א) דמילת "כל" באה לרבות אפילו מי שעולה וכוונתו לחזור (ולא רק מי שנקבר שם). וכן מוכח ממש רבנו שביקש מהקב"ה "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה", ואמרו חז"ל שכוונתו היתה לעבור לשעה ולחזור - ולהקבר בקברו המזומן לו מששת ימי בראשית, ואם אין מצווה בעלייה על מנת לחזור - מדוע ביקש והתחנן לפני ה'?

כך פסקו גם השער יהושע³⁰ והדרכי נועם³¹. לדיון בראיות נוספות עיין בנספח ו.

חלק מהאחרונים כתבו שמדברי הרמב"ם נראה שהעלייה על מנת לחזור היא מצווה. הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה ה"א) כתב:

אמרו חכמים: כל השוכן בארץ ישראל עוונותיו מחולין, שנאמר: "ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עוף" (ישעיהו לג, כד). אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי העולם הבא. וכל הקבור בה נתכפר לו, וכאילו המקום שהוא בו מזבח כפרה, שנאמר: "וכפר אדמתו עמו" (דברים לב, מג).

27. הרב משה בנבנשתי, שר"ת סימן ה ועוד. היה בן בתו של הראנ"ח, ומגדולי המשיבים בדורו. היה קרובם וחברם של האחים המפורסמים הרב חיים בנבנשתי בעל כנסת הגדולה והרב יהושע, בעל שדה יהושע על הירושלמי. הרב ידעאל מלצר (בספר עץ חיים, ירושלים תשמ"ו, ח"ב עמ' 262) מביא, שהגרא"ז מלצר פסק ע"פ שלטי הגבורים הנ"ל, שבביקור בלבד אין מקיימים מצות ישיבת א"י. לענ"ד אפשר עוד ללמוד מדבריו, שלדעתו שלטי הגבורים סובר רק שאינה מצווה, ולא שהעולה עובר עבירה.

28. הרב אליהו בן חיים, שר"ת מים עמוקים (בני ברק תשמ"ח) ח"ג סימן מד.

29. הרב אברהם גאטיניו, פרשת ואתחנן דרוש א.

30. הרב יהושע בנבנשתי (שר"ת ח"ב, ירושלים תשנ"ב, הלכות נדרים סימן יד עמ' רמ ד"ה ושמה) דייק מתשובת מהר"ם מפדאה (סימן עב) שגם הוא סובר שהעולה על מנת לחזור מקיים מצווה.

31. הרב מרדכי הלוי, שר"ת סימן ז.

פאת השולחן (הלכות א"י א, בית ישראל ס"ק ב) הסביר: "ומפני שסידר ברישא "השוכן" שהוא תמיד, נקט הכא אפילו הלך בה ארבע אמות (הליכה כל שהיא)". יש מהאחרונים³² שהוסיפו: "ומדסיים בסיפא 'וכן הקבור בה', מכלל דרישא דקאמר 'ואפילו הלך בה ארבע אמות וכו' בלא נקבר קאמר, וזה דלא כמהרי"ט. אמנם לא נתברר בדבריו האם העולה לארץ ישראל על מנת לחזור הוא זכות או מצווה, אבל "שאינה מצווה כלל" זה ודאי אינו".

יש מן האחרונים³³ שרצו לומר שגם התשב"ץ סובר שעלייה על מנת לחזור היא מצווה. התשב"ץ³⁴ נשאל: מהו לצאת לכתחילה בשיירה בערב שבת כדי לעלות לארץ ישראל, והשיב שמוותר. והוסיף:

ואם תאמר, ומנא לך דמקילין כולי האי משום עלייה לארץ ישראל, דילמא לא אמרין הכי אלא למצווה אחרת כגון להכנסת כלה וכיוצא בה... לא היא, דאדרבה טפי מקילין בעלייה לארץ ישראל ממצווה אחרת, שהרי מילה בזמנה ניתנה שבת לדחות אצלה... ואפילו הכי אסרו הרי"ף והרמב"ם ז"ל אמירה לגוי בדבר שיש בו מלאכה דאורייתא... ואילו משום יישוב ארץ ישראל התירו אמירה לעכו"ם [בשבת] אפילו במלאכה דאורייתא, דגרסינן בפרק קמא דגיטין (ח, ב) "הקונה שדה בסוריא כקונה בפארווארי ירושלים... אמר רב ששת, שכותבין עליו אונו אפילו בשבת... ואע"ג דאמירה לגוי שבות, הכא משום יישוב ארץ ישראל לא גזרו רבנן...", ואע"פ שכבר הוא בארץ ישראל אלא [שבא] לקנות שם קרקע, והיישוב עצמו אינו דוחה שבת, שאם רצה לבנות לו דירה או ליטע אילנות משום יישוב ארץ ישראל, כדאיתא בפרק השואל (בבא מציעא קא, ב)... ודאי אינו דוחה שבת, ואפילו הכי שריא שבות דאמירה בכתובה שהיא מלאכה דאורייתא, כל שכן שיש לנו להתיר משום עלייה לארץ ישראל, שעדיין הוא חוצה לה ורוצה לעלות אליה שהיא מצווה יותר גדולה מקניית קרקע בה למי שהוא שם, כי הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוך, ואפילו לצאת משם אסור... ואם כן דין הוא שנתיר בעלייה זו מה שהוא מותר בשאר מצוות... דחמירא טפי היישוב.

התשב"ץ חידש שגם העלייה לארץ ישראל, היינו היציאה לדרך היא בכלל המצווה, ולדעתו היא מצווה גדולה יותר מקניית קרקע בה, בגלל שעדין הוא בחוצה לארץ ו"כל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוך". מטעם זה רצה לומר בספר משנה

32. ספר המעלות לשלמה, ירושלים תשמ"ז, מעלת א"י, עמ' תכד; פתח הדביר הלכות שבת סימן רמח; שו"ת תולדות יעקב, ח"מ סימן ח, דף צד, ב; צו; שו"ת חלקת יעקב, יו"ד סימן קכח, ה ועוד.

33. שו"ת משנה הלכות, ח"ג מדור התשובות סימן קפט.

34. שו"ת ח"א סימן כא. ראה עוד בפרק "העלייה לא"י מצווה או הכשר מצווה?".

הלכות, שהתשב"ץ סובר שעלייה על מנת לחזור מצווה, כי כל שעה ושעה שאינו דר בחוץ לארץ הוא "דומה כמי שיש לו אלוק", אם כן בזמן שנמצא בארץ ישראל מקיים מצווה.

אך יש לדחות ולומר שהתשב"ץ אמר את טעמו רק בעולה לדור ולא בעולה על מנת לחזור³⁵.

שיטת הריב"ש

הריב"ש (שו"ת, סימן קא) פסק שהעלייה לארץ ישראל, החל משלב היציאה לדרך, היא בכלל המצווה, והוסיף:

ואחר שלדבר מצווה מותר [להפליג] אפילו בערב שבת, אין ספק שהעלייה לארץ ישראל מצווה היא. ורבותינו ז"ל אמרו בפרק שני דיני גזירות (כתובות קי, ב) שהדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוק, וכן אמרו שם: כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא...
וכן אין לומר שאין העלייה מצווה כי אם השיבה, שהרי העולה על דעת להתיישב נקרא עוסק במצווה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל בפרק קמא דחולין (ז, א) במעשה דגינאי נהרא, הוה ההוא גברא דהוה דרי חיטי לפסחא אמר לו [ר' פנחס בן יאיר] חלוק נמי להאי דבמצווה קא עסיק... וכן הוא בהולך לעלות לארץ ישראל.

בכנסת הגדולה (או"ח רמח סוף הגהות ב"י), בספר יד אהרן (טור או"ח רמח) ובספר שערי רחמים (י"ד כז, דף לב) דייקו מדבריו, ש"העולה על דעת להתיישב נקרא עוסק במצווה", משמע שהעולה על מנת לחזור לא מקיים מצווה.

חלק מהאחרונים דחו הבנה זו. בספר כהונת עולם (סימן כח ד"ה ומה) כתב³⁶: "דאף דנקט במלתיה 'להתיישב', מעשה שהיה כך היה, וכל כוונתו שם אינה אלא בהיתר הפלגת הכפינה שעדיין אינו עוסק במצווה עד לכתו שם, ואין הכי נמי דעל ידי הליכת ד' אמות לחוד חשיבא ליה מצווה". וכן כתב האליה רבה (או"ח רמח, ד ס"ק יג): "מה שכתב 'להתיישב' לאו דווקא, ולא בא אלא להורות דעלייה למצווה נמי מצווה הוא".

35. הרב ישראל שציפאנסקי, ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"א, עמ' שיט הערה 30. להלן א"י בספרות התשובות.

36. וכן תירץ הרב חיים פלאגי (שו"ת נשמת כל חי, י"ד סימן נ): "דנידון שלו היה שהיה עולה להתיישב". עוד תירץ הכהונת עולם, "ואף אם תמצא לומר דווקא קאמר הריב"ש בעל מנת להתיישב, אפשר דהיינו דווקא לעניין שבת החמורה בעינן מצווה רבה, אבל לעניין זה אף בעל מנת לחזור לא יבצר, דזכות הוא לו כדברי רז"ל ובעיא התרה".

בספר נשמת כל חי (ש"ת, י"ד סימן נ) הסביר, שהיתה הוה אמינא לומר שהשיבה בארץ ישראל היא מצווה גם אם עולה לדירה לכמה ימים, או אפילו בהליכת ד' אמות על מנת לחזור; ומכל מקום זה רק כשבא לתוך ארץ ישראל, משא"כ בהליכתו בדרך (כשעולה על מנת להתיישב) שבזה מה מצווה איכא? לכך טרח הריב"ש והביא ראיות דכיוון שהולך לעשות מצווה גם ההליכה נקראת מצווה. לפיכך מה שכתב הריב"ש "העולה על דעת להתיישב נקרא עוסק במצווה" לאו לאפוקי עולה על מנת לחזור אלא ללמדנו, שהעולה לגור בארץ ישראל גם העלייה עצמה, כלומר היציאה לדרך, היא בכלל המצווה.

בספר פתח הדביר³⁷ הוסיף, שאדרבה, מהריב"ש משמע שהליכה על מנת לחזור היא מצווה, שהרי הביא ראיה מ"כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא", ומזה מוכח שגם המהלך ד' אמות ואחר כך חוזר לחו"ל נקרא עוסק במצווה. והסביר, שכוונת הריב"ש אינה לומר שרק העולה על מנת להתיישב לעולם ואין דעתו לחזור הוא שקיים מצווה, אלא שהשיבה בארץ בין אם היא לזמן מועט או מרובה - מצווה, ואפילו העלייה על דעת לחזור - אף היא עיסוק במצווה.

הריב"ש בהמשך תשובתו (שם) כתב:

ומה שכתב המשיב... ואמר שהקונה קרקע... מצווה קלה לגבי העלייה, לא דיבר נכונה בזה, דאדרבה הקונה שדה מן הנוכרי היא מצווה גדולה מן העלייה, כי העלייה היא מצווה לשעתה ולעצמו לבד, ולא נתיר בה שבות, בין דמעשה בידיים בין אמירה לנוכרי במלאכה דאורייתא, אבל יישוב ארץ ישראל אינה מצווה לשעתה אלא מצווה המתקיימת לעולם היא, ומצווה ותועלת היא לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים, ואין למדים ממנה לשאר מצוות, וכן כתוב זה להרמב"ן ז"ל (שבת קל, ב ד"ה הא דתניא).

מהלשון "כי העלייה היא מצווה לשעתה ולעצמו לבד" דייקו אחרונים³⁸ שמדובר בעולה על מנת לחזור ומשום כך אמר שהיא "מצווה לשעתה" ומבואר שהיא מצווה. ויש שהוסיפו³⁹, שאם נאמר דהוא על מנת להשתקע אמאי קרי ליה מצווה לשעתה, והלוא הוא מצווה עולמית כיוון שאינו חוזר עוד מארץ ישראל?

אולם דחו זאת כיוון שאי אפשר לומר כן, שהרי כתב בפירוש שהעלייה מצווה מפני "שעולה על דעת להתיישב". לכן נראה שכוונתו שאפילו העולה להתיישב היא

37. הלכות שבת סימן רמח סעיף ד ס"ק יג, דף לב, ב. וכן כתב בספר כהונת עולם סימן כח.

38. א"י בספרות התשובות, ח"א, פ"ג מצות ישוב א"י, סימן ו' הערה 21, עמ' קכד.

39. משנה הלכות, מדור התשובות, ח"ג סימן קפט, עמ' קכו.

מצווה לשעתה, כלומר למשך חייו של העולה או כל זמן שיושב בארץ מה שאין כן גאולת קרקע היא מצווה המתקיימת לעולם, דור אחר דור.

לסיכום, היו שדייקו מדברי הריב"ש שלדעתו העולה על מנת לחזור אינו מקיים מצווה, אך לדעת רוב האחרונים אין זו משמעות דבריו, ואדרבה מהראיה שהביא "כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח שהוא בן העוה"ב" ניתן להבין שהיא מצווה. למעשה אין בידינו מקור מפורש המלמד מהי דעתו, אלא הכל בנוי על דיוקים, לפיכך אין בידינו להכריע מהי שיטתו.

ג. סברות המחלוקת

בספר עינים למשפט⁴⁰ הסביר שמחלוקתם זו תלויה במחלוקת הראשונים האם מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית או אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ. אם עצם הישיבה בה היא מצווה, גם העולה לזמן מקיים מצווה, אבל אם מצות ישיבת ארץ ישראל היא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ, אין בעלייה על מנת לחזור מצווה.

אין דבריו מוכרחים, שהרי גם לרמב"ן הסובר שהיא מצווה עצמית, יש להסתפק האם המצווה היא רק בעולה על מנת לדור או גם בעולה על מנת לחזור (ראה בסעיף ב). והראיה, שהמהרי"ט הוכיח כרמב"ן שהיא מצווה עצמית (ש"ת י"ד סימן כח), והוא עצמו סובר שאין מצווה בעלייה על מנת לחזור, וכן לצד השני, הרי יכול להספיק להפריש תרומות ומעשרות וכד' גם בזמן קצר שנמצא בארץ.

רבנו הגרצ"ה קוק⁴¹ הסביר, שהמהרי"ט סובר שאדם העולה על מנת לחזור יש לו זכות בלבד, ולכן מאמר חז"ל "כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא" לא בא ללמד מצוות עשה, אלא את סגולתיה המיוחדות של ארץ ישראל, שהן פועל יוצא מקדושתה⁴². דוגמא לכך, מה שאמרו (כתובות קיא, א) שהדר בארץ ישראל שרוי בלא עוון, וכל הקבור בה נתכפר לו... וכאילו קבור תחת המזבח.

לעומת זאת, הפני משה סובר שהעולה על מנת לחזור מקיים מצווה, וחשיבות המהלך ד' אמות בארץ ישראל הוא משום צד הקנין שיש בו, והילוך הוא הקנין

40. הרי" אריאלי, על מסכת קדושין לא, ב ד"ה אסור לצאת, והובא בספר תורת המלך, לבנו הרב גרשון אריאלי, הלכות מלכים פ"ה ה"ט עמ' קסד. וכן כתב הרב משה צוויג, ש"ת אהל משה, ח"ב, סימן כג, ב.

41. הפוסק (אדר ב' תשי"א), חוברת קלא סימן תתקעט, "הבאים לתור את א"י וחוזרים אם יש בזה מצווה?"; שם (ניסן תשי"א), סימן תתקפז. נדפס לאחרונה באמונת עתיד 21 (תשנ"ח), עמ' 21-17.

42. בהערות הרצ"ה לשו"ת דעת כהן (סימן קעט עמ' תמט) כתב: ה"זכות של הקדושה שבה". ראה עוד: שו"ת ציץ אליעזר (ח"ד סימן ה פרק ב) תשובה לרצ"ה בעניין הנ"ל.

המועט והקל של הקרקע, כמו ששנינו במסכת בבא בתרא (ק, א) שמודים חכמים לרבי אליעזר בשביל המיוחד להילוך (שביל של כרמים) שהילוך קונה בו. ובבית יוסף (ח"מ סימן קנז) בשם הגהות מימוניות⁴³ הגדיר את קנין ההליכה כסוג של חזקה - "הילוך היא חזקה גרועה". ובמסכת בבא קמא (ט, א) נאמר: "מאימת הוי חזקה? מכי דייש אמצרי" ופירשו התוספות (שם ד"ה משהחזיק) "שהולך סביב המצרים", ואם כן הילוך ד' אמות בארץ ישראל שייך למצות הכיבוש והישיבה בה. ושיעור ד' אמות שקבעו חז"ל, הוא השיעור לקניית מה שהוא בתוך מקום זה, כי זהו שיעור מקומו של האדם⁴⁴.

לפיכך, המשך מאמר חז"ל "זוכה לחיי עולם הבא" יתפרש על פי דברי הראב"ע (בראשית לג, יט) "מי שיש לו בה [בארץ ישראל] חלק, חשוב הוא כחלק עולם הבא"⁴⁵.

עוד הוסיף הרצ"ה, שמחלוקת זו תלויה בחילוק שבין מצווה לקדושה שבדברי חז"ל, האם קדושה היא פועל יוצא מקיום מצווה, או שקדושה מבטאת את הצד הסגולי בלבד. בנידון דידן מתבטא הדבר בכך שלדעת הפני משה (כנסת הגדולה⁴⁶) הקדושה באה לידי ביטוי במצווה, ומאידך המהר"ט סובר, שהמהלך ד' אמות בארץ ישראל זוכה רק לקדושה בגלל הסגולה האלוקית שבארץ ישראל, אך מצווה אין בזה.

43. דפוס קושטנינא (מובא ברמב"ם פרנקל) הלכות שכנים פ"ב ה"י.

44. מהר"ל חידושי אגדות כתובות קיא, א.

45. הסבר נוסף כתב הרב אריה פומרנצ'יק (ספר תורת זרעים, ת"א ת"ש, בהקדמה). רש"י (דברים יא, יח) על הפסוקים "ואבדתם מהרה מעל הארץ וגו' ושמתם את דברי אלה על לבבכם וגו'" כתב ע"פ הספרי (שם, פ"א פ"א): "אף לאחר שתגלו [מן הארץ] היו מצויינים במצוות, הניחו תפילין ועשו מזוזות, כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו, וכן הוא אומר הציבי לך ציונים (ירמיהו לא, כ)". מבואר שעיקר קיום המצוות אינו אלא בארץ ישראל בלבד, וממילא מובן מזה ששכר המצוות על קיום המצוות בארץ הוא גדול בהרבה משכר המצוות שמקיימין בחו"ל, ולכן מצאנו שבעד מצוות פרטיות שמקיימים אותן בארץ ישראל זוכין בשבילם לעולם הבא. וזהו שאמרו בירושלמי (שקלים סוף פ"ג): "תנא בשם ר' מאיר, כל מי שקבוע בארץ ישראל וכו' וקורא קריאת שמע בבוקר ובערב - יהא מבושר שבן עולם הבא הוא". לפי זה נראה, שמאמר ר' יוחנן "המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא", אין זה מסגולת הארץ, אלא משום שכר המצווה בעד מצות יישוב ארץ ישראל. שהרי נאמר בתוספתא (ע"ז פ"ה) ובספרי (דברים יב, כח פ"א) "מלמד ששקולה ישיבת ארץ ישראל כנגד כל המצוות שבתורה". ואם שכר המצוות שבארץ ישראל הוא גדול כל כך שבשביל מצוות פרטיות (כמו קריאת שמע) זוכים לחיי עולם הבא, כל שכן שבעביר מצות ישיבת ארץ ישראל ששקולה כנגד כל המצוות זוכים בשבילה לעולם הבא.

לפי זה, הסיבה שזוכה לעולם הבא הוא משום מצות ישיבת ארץ ישראל, לכן בעיני דווקא שישאה בארץ ישראל כדי הילוך ד' אמות, דזהו שיעור ישיבה בארץ ישראל, דבפחות משיעור זה לא נקרא "ישיבת בה", וזהו שהצריך ר' יוחנן דווקא הילוך ד' אמות.

46. רבנו כתב כנסת הגדולה וכן כתבו אחרונים נוספים, כיוון שהמגן אברהם (או"ח סימן רמח ס"ק טו) ציין כמקור לדבריו את כנסת הגדולה. נראה שכוונתו לדברי כנסת הגדולה באה"ע"ז (סימן עה, הגהות בית יוסף אות כז) שהביא את דעת מהר"ט הסובר שאינה מצווה ולעומתו את שלטי הגבורים הסובר שאפילו על מנת לחזור הוי מצווה (ראה לעיל הערה 4) ולכן כתבו האחרונים כנסת הגדולה ולא פני משה.

זו מחלוקת בין מדרשי ההלכה. לפי המכילתא דרבי ישמעאל על הפסוק "ואנשי קדש תהיון לי" (שמות כב, ל): "כשהמקום מחדש מצווה על ישראל הוא מוסיף להם קדושה", כלומר, קדושה היא תוצאה מקיום המצווה. מאידך, לפי הספרא על הפסוק "קדושים תהיו" (ויקרא יט, ב) - "קדושת כל המצוות". כלומר, ישנה קדושה מכך שישנם תרי"ג מצוות, ולא רק לאחר קיום מצווה מסויימת. זו גם דעת המכילתא (כי תשא פרשה א), ששם נאמר: "שהשבת מוספת קדושה לישראל". כלומר, עצם מציאותה של השבת (הצד הסגולי שבה) גם ללא קיום מצוותיה, מוסיפה קדושה.

ד. שינוי הדין בימינו כשהשלטון ביד ישראל

המשנה הלכות⁴⁷ טען שאפילו לדעת המהר"ט הסובר שבעלייה על מנת לחזור אין מקיימים מצווה, מכל מקום מי שמסייע ביישובה גם לדעתו מקיים מצווה. דאם לא כן, מי שעלה לארץ ישראל ושהה שם זמן מה, וקנה חלקת שדה ונטע כרמים ובנה בתים ואח"כ חזר, וכי לא קיים במעשיו יישוב הארץ ממש? ואותו שנכנס לבית אשר זה בנה וגר בו, האם רק הוא מקיים מצווה ומי שבנה אינו מקיים?! לכן מסקנתו, שמי שעולה רק לזמן ומסייע קצת ביישוב הארץ הרי הוא בכלל המצווה באותה שעה לפי שיטת הרמב"ן, ובלבד שיעשה איזה מעשה ביישוב הארץ או שיתרום כסף לצורך יישוב הארץ.

יש מאחרוני זמננו שכתבו (ראה להלן) שבימינו, החל מתחילת ההתיישבות היהודית בארץ ישראל (לפני הקמת המדינה), ובמיוחד לאחר הקמת מדינת ישראל, השתנתה המציאות, כך שלדעת כולם (כולל שלטי הגיבורים והמהר"ט) העולה על מנת לחזור מקיים מצווה.

בקונטרס דבר בעתו⁴⁸ כתב (לפני הקמת המדינה):

ועל פי דברי השלטי הגבורים [שכתב: "ומלתא דמסתבר הוא, דמה מצווה יכול להיות בהולך לארץ ישראל על מנת לשוב 'מי בקש זאת מידכם רמס חצרו'"], נראה לי ברור שעכשיו בזמננו שהיישוב היהודי בארץ ישראל נתרבה ברוך ה', ואלפי יהודים הדרים שם מתפרנסים ע"י הריוח שמכניסים המבקרים שבאים לאלפים מדי שנה בשנה, ונקראים "טוריסטים" (תיירים), אין ספק שאין שייך לומר "מי בקש זאת מידם", יען שהיישוב היהודי בארץ ישראל מבקש ומחכה שיעלו יותר ויותר עולים ויתעכבו איזו חדשים, כדי שתתרבה הפרנסה

47. הרב מנשה הקטן, שו"ת ח"ג, מדור התשובות סימן קפט; ח"ז סימן רא.

48. הרב יעקב לוינסון, ניו יורק תש"ז, "תשובה אודות עלייה לארץ ישראל על מנת לשוב" [התשובה משנת תש"א], עמ' 60-67. ראה עוד: הנ"ל, תלפיות חוברת א-ב (סיון תש"ה), "היש מצווה בעלייה על מנת לשוב", עמ' 24-28. הנ"ל, אור המזרח, חוברת א' (אדר תשי"ד), "בעניין עלייה לארץ ישראל על מנת לשוב", עמ' 4-5.

ויתקיים הישוב, ובודאי יש נחת רוח לפניו מזה, בודאי יש מצווה בעלייה על מנת לראות שוב⁴⁹.

וכן בספר קול צופיך⁵⁰ טען שלאחר הקמת המדינה המצב השתנה:

מה שהבאנו לעיל מגדולי האחרונים, שתייר שבא לבקר ולשוב בחזרה לגלות שאין בזה סרך של מצווה, זה רק בזמנם שרק קיימו חלק מהמצווה כי לא היה לנו שלטון בארץ, והיינו תחת עול זרים, ועל חלק זה של המצווה - "וישבת" - צריכים דירת קבע ולא לבקר ולשוב בחזרה לגלות. אבל בזמננו... ע"י תקומת מדינת ישראל ושלטון עצמאי, קיימנו מה שנצטוינו לרשת את הארץ ע"י כיבוש וישיבה, אף התיירים... שבאים לבקר בארץ, ומכניסים רווח של השתתפות בקיומנו בארץ ע"י שמכניסים רווחים עצומים לקיום עמנו... [ב]תרומות... ובהכנסת מטבע זר בארצנו... בודאי יש להם חלק במצווה זו... והם בכלל מצות "והורשתם את הארץ".

הרב שלמה יצחק לעווין הקשה⁵¹: אי אפשר לומר במצווה שהיא חובת גוף, כמו ישיבת ארץ ישראל, שמי שתומך ביושב שם שיהיה נחשב כמו שיושב בעצמו בארץ ישראל, שאם כן מי שמשלם לחברו שיניח תפילין בעדו או ישב בסוכה בשבילו, האם נאמר שייחשב כמו שעשה בעצמו? אלא ודאי העולים על מנת לחזור, למרות שהם תומכים בכספם ביושבי הארץ, אין להם חלק במצות ישיבת ארץ ישראל, אלא יש להם לכל היותר זכות בכך שמחזיקים בעושי מצווה. ועוד, לפי זה יוצא שעדיף לשלוח או לתרום כסף ישירות לארץ ישראל מבלי לעלות, ואז ירויח את מצות היישוב עוד יותר, שהרי לא היה בארץ וחזר?

הרב לוינסון (שם) השיב: הרמב"ן (השמטות לספר המצוות מ"ע ד') הגדיר את מצות ישיבת ארץ ישראל: "שנצטוינו לרשת את הארץ ולא נעזבנה ביד האומות... או לשממה". במצווה יש אם כן שני חלקים - א) כיבוש הארץ; ב) הישיבה בה. במצות

49. היה אפשר לדחות, שמשמעות הפסוק "מי בקש זאת מכם רמוס חצר" היא, שישנה הסתייגות מוחלטת מאנשים העולים לארץ ישראל וחוזרים לחו"ל, כמו שהנביא ישעיהו מסתייג בצורה מוחלטת מאנשים הבאים להקריב קרבנות במקדש וממשיכים לחטוא וחושבים שבכך הם מקיימים מצווה, לכן גם אם העולה על מנת לחזור מביא תועלת כל שהיא לאנשים הדוים בארץ, סובר שלטי הגיבורים שאין בכך מצווה. מ"מ אין נראה לומר כן, שהרי השלטי הגיבורים הביא סברה ופסוק. הפסוק בא להוסיף על הסברה: "מה מצווה יכול להיות בהולך לארץ ישראל על מנת לשוב", שמלבד שאין תועלת בעלייה כזו, ישנה גם קפיידא, שאם עלה מדוע אינו נשאר בארץ, ולכן "מי ביקש זאת מכם רמוס חצר", אך לעיל (סעיף ב) הסברנו שהפסוק הוא מליצה ונכתב כיוון שהביא לפני כן את תשובת מהר"ם מרוטנבורג שציטט פסוק זה. בנוסף, הסברה הנ"ל אינה קיימת בימינו בגלל שהמציאות השתנתה ויש תועלת בעלייה זו לדוים בארץ ישראל [עוד י"ל, שגם אם הפסוק כמשמעו, הקפיידא לא שייכת בימינו כמו שנתבאר].

50. הרב יהודה גרשוני, הלכות א"י, "אם יש מצווה עלייה לארץ על מנת לחזור", עמ' קכד-קכז.

51. תלפיות חוברת א-ב (סיון תש"ה), עמ' 24-28; אור המזרח הנ"ל, עמ' 4-5.

הישיבה יש שני מונחים שונים - ישיבה ויישוב. המונח **ישיבת** ארץ ישראל מתייחס לחובת האדם לעלות לארץ ולהתיישב בה, וזו היא חובת גברא. המונח **יישוב ארץ ישראל** משמעותו לבנות ולפתח את הארץ, על ידי קניית קרקעות, בניית בתים, נטיעת אילנות והקמת מפעלי תעשייה. חלק זה של המצווה מתקיים גם כשהאדם אינו בארץ ותורם כספים לפרוייקטים שונים בארץ, ומועילה בו שליחות. כשיהודים עולים וחיים בארץ ישראל הם מיישבים את הארץ בגופם, ומקיימים את מצות ישיבת ארץ ישראל ויישוב ארץ ישראל גם יחד. לעומת זאת, תיירים הבאים לארץ ומסייעים בכספם, מקיימים רק את מצות יישוב ארץ ישראל⁵².

ביחס לשאלה, שמא עדיף לתרום או לשלוח כסף ישירות לארץ מבלי לעלות, ואז ירויח את מצות היישוב יותר, השיב: מהנסיון למדנו שמי שאינו עולה ואינו רואה את הארץ בעיניו אינו מוציא כל כך כסף לבניין ויישוב הארץ, ורוב התיירים כשבאים לארץ ומושפעים מקדושתה נודרים ונודבים וישנם גם כאלה שקונים בתים.

לפי זה יוצא, שהעולה על מנת לחזור מקיים מצות יישוב ארץ ישראל ולא ישיבת ארץ ישראל. אך מדברי המהר"ט ואחרונים נוספים לא משמע כן. מלשונם ומתשובותיהם משמע שהם דנו האם מקיימים את מצות ישיבת ארץ ישראל, ולא הזכירו את **יישוב ארץ ישראל**.

לכן נלע"ד להוסיף על הנאמר לעיל. הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה ה"ט) פסק: "וכן יוצא הוא [מארץ ישראל לחו"ל] לסחורה". בספר פאת השולחן (הלכות א"י, סימן ב' סוף ס"ק כח) נתן טעם: "לפי שהיא חיון, ויישוב ארץ ישראל תלוי בה". למדנו מדבריו שהסיבה שהתירו לצאת לחו"ל לסחורה כיוון שהיציאה היא לצורך הארץ, ודבר זה הוא חלק ממצות ישיבת ארץ ישראל, שהרי כשיש מסחר, הארץ מתפתחת, התושבים הנמצאים בה הם ובניהם מרוצים וימשיכו לגור בה, עולים ומצטרפים יהודים נוספים, והארץ משגשגת ופורחת.

יתכן שהסיבה שרבי יוחנן הדגיש בדבריו "כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל" היא מפני שההולך ומטייל גורם בהליכתו שהארץ אינה שוממה, אלא היא שוקקת חיים בכל מקום. המיוחד בהולך, שהוא מסייע בגופו ולא רק בממונו. כך גם אדם העולה על מנת לחזור, בזמן שהותו כשהוא הולך ומטייל בארץ, בגופו ובממונו (שמוציא בימי

52. הוא אינו מביא את הרמב"ן אלא הביא ראייה לדבריו מרש"י בגיטין (ח, ב ד"ה משום ישוב א"י) שכתב: "לגרש כותים ולישב ישראל בה". והסביר, מדבריו אנו לומדים שאפילו אינו גר בעצמו בבית שקנה, או אינו עובד בשדה יש בזה מצווה, מפני שאע"פ שאין בזה מצות ישיבת ארץ ישראל, מכל מקום מצות יישוב ארץ ישראל הוא מקיים: "לגרש עכ"ם ולישב ישראל בה". קדם לו בהסבר זה הרשב"ש (שו"ת, סימנים א-ב) שפירש כן בשיטת הרמב"ן. לכל זה ראה בפרק "מצות ירושת ארץ ישראל - דעת הרמב"ן בספר המצוות", סעיף ג.

שהותו בארץ), הוא גורם לכך שהארץ אינה שוממה, והוא מקיים בזמן שהוא נמצא כאן את מצות ישיבת ארץ ישראל, על כל פנים בדרגה מסוימת, לדעת חלק מהאחרונים.
[לפי הגרצ"ה קוק, נקט ד' אמות כי זה נוגע לקנין, וקנין הוא בהילוך ד' אמות (ראה לעיל סעיף ג)].

סיוע להסבר זה נמצא בפירוש אור החיים על התורה⁵³. רש"י על הפסוק "מי מדד בשעלו מים... וכל בשליש עפר הארץ" (ישעיהו מ, יב) פירש: "ומדד בשלישיות: שלישי מדבר, שלישי ישוב, שלישי ימים ונהרות". והקשה אור החיים: והרי אם תקח את כל מקומות הישוב ותסמוך אותם אחת אל אחת, לא יהא אפילו חלק ממאה בשליש הישוב הנזכר, ויהיה הרוב מדבר, ואם כן כיצד מקויימת כוונת הבריאה? ותירץ: "אלא להיות שהעיירות והכרכים בין עיר לעיר חלק חרב, ובני העולם עוברים ושבים מזו לזו, בזה ייחשב הכל בין העיירות ובין מה שביניהם ישוב, ובצירוף הכל תמצא שלישי ישוב". למדנו מדבריו שהילוך בני האדם בדרכים שבין הערים והעיירות, גורם שכל המקומות ומה שביניהם נחשב כישוב. לכן ההילוך והטיול הם חלק חשוב ביישוב הארץ ובמגורי האנשים בה, וההולך והמטייל גורם הן בגופו והן בממונו שהארץ תהיה מיושבת ולא שוממה.

לפיכך מסתבר שבימינו, עם הקמת מדינת ישראל, לכולי עלמא העולה על מנת לחזור מקיים מצווה⁵⁴.

ה. מהו הזמן שנחשב אדם "עולה על מנת לחזור"?

בספר פסקי תשובה (ח"ב סימן רמח עמ' 73-75) העלה את השאלה: "ואני מסתפק, כמה ידור בארץ ישראל ויקיים מצות ישיבה בארץ ישראל? וביותר נפקא מינה הדבר כהיום שנתרבו העולים בתור תיירים". תשובתו היא על פי מסכת סנהדרין (ק"ב, א), שם יש דיון לעניין עיר הנידחת, מהו הזמן שיהיה אדם בעיר וייחשב כאנשי העיר. בברייתא נאמר: "אם נשתהו שם שלשים יום". ומקשים: והלוא נאמר "שנים עשר חודש" (לחיוב בתשלום מיסים וארנונות - בבא בתרא ה, א)? "אמר רבא: לא קשיא, הא -

53. על הפסוק "ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים" (בראשית יא, א). הפנה אותי למקור זה הרב יוסף יוסיפון.

54. ניתן עוד להוסיף, שבימינו השתנתה המציאות. בעבר עלייה לארץ ישראל היתה יקרה וכרוכה בהוצאות רבות וסכנות גדולות. בימינו השינויים בדרכים והשיכלולים בתחבורה והמחירים הסבירים השווים כמעט לכל נפש, מאפשרים ליהודים רבים לטייל ולבקר בארץ ישראל בקלות. לאחר הקמת המדינה כשהתנאים בארץ מבחינה כלכלית ורוחנית השתנו לטובה, התברר שיהודים רבים אחרי שביקרו וטיילו בארץ - "טעמו וראו כי טוב ה'", והחליטו לעלות ולגור בארץ לצמיתות. לפיכך כיוון שבימינו הביקור בארץ אצל רבים הוא חלק מתהליך העלייה לצורך מגורי קבע בארץ, ואף אם הם לא יעלו - הם לא ימנעו מילדיהם לעלות. לכן מסתבר שיש ערך לעלייה שכזו, והיא ראויה לעידוד רב, ובצירוף הנאמר לעיל לכולי עלמא העולה על מנת לחזור מקיים מצווה בזמן שהותו בארץ.

למהוי מבני מתא, הא - למהוי מיתבי מתא". ומסביר רש"י: "שיהא נקרא כבני העיר - אין נקרא בפחות מ"ב חדש, אבל להקרות מיושבי העיר - כיוון ששהה ל' יום נקרא מאנשי העיר וקרין בהו 'את יושבי העיר ההיא". לפי זה, כיוון שמצות ישיבת ארץ ישראל נלמדת מהפסוק "והורשתם את הארץ וישבתם בה" (במדבר לג, נג), א"כ כדי להיות בכלל "וישבתם בה" די בשלושים יום.

מאיך אפשר לומר, שכיוון דכתיב ירושה (י'ירשתם... לרשת אותה"), אפילו אם דר שם י"ב חדש אינו בכלל זה, שכיוון שאין דעתו להשתקע שם, אינו דרך ירושה. הוא הביא מקורות שונים מהראשונים שדנו בשאלה זו⁵⁵, ולא הגיע להכרעה.

אפשר היה להוסיף למקורות שהביא גם מקורות נוספים. הפוסקים דנו בשאלה: בני חוץ לארץ הבאים לארץ ישראל לזמן או לזייר"א, מה דינם לעניין יום טוב שני של גלויות? השערי תשובה (אר"ח סימן תצו, ס"ק ד-ה) וכן בספר כף החיים (שם) הביאו תשובות רבות שדנו בנושא הנ"ל. מסקנת אחרונים רבים היא שהזמן הוא שנים עשר חודש. לפי זה, הוא הדין בענינו.

אך אין הנידון דומה. ביום טוב שני של גלויות הנושא הנידון הוא, האם האדם נחשב כתושב המקום ודיני המקום חלים עליו, או לא, מה שאין כן בעולה על מנת לחזור. לפי ההסברים לעיל בעולה על מנת לחזור הדיון הוא האם בזמן שהותו בארץ הוא מקיים מצות יישוב ארץ ישראל בגלל שהוא מסייע ועוזר בממונו לפרנסתם של יושבי הארץ, או שמקיים גם מצות ישיבת ארץ ישראל בגופו בזמן שהותו והליכתו בארץ. לעניין זה לא נראה שישנם מגבלות הלכתיות של זמן מסוים, ולכן בזמן שהוא נמצא בארץ הוא מקיים מצווה [ולכן אין מקום לספק של הפסקי תשובה, כיוון שנאמר במצווה זו "ירושה אפילו דר בה י"ב חודש - אינו", שהרי בעולה על מנת לחזור לכולי עלמא הוא אינו תושב הארץ והוא מקיים משהו ממצות הישיבה רק כשמסייע ליושבי הארץ].

תשובה נוספת הקשורה לעניין זה נמצאת בשו"ת חתם סופר (אר"ח קצד). הוא דן בשאלה דומה ביחס לקריאת המגילה בפורים ודיני פורים. הוא תמה, מדוע לעניין פורים נאמר ש"פרוז בן יומו נקרא פרוז" (מגילה יט, א), ואילו לעניין מיסים וארנונות (בבא בתרא ז, ב) ואנשי עיר הנידחת (סנהדרין קיב, א) הזמן הוא שלשים יום, ומסביר:

נראה לי לחלק בין יושבי העיר ובין יושב בעיר. כי יושב בעיר נאמר על פעולת הישיבה בתוכה, אפילו יושב בתוכה בן יומו נקרא יושב בתוכה, ולעומת זה

55. כגון: הרשב"א שדן בשאלה מהו הזמן לעניין נדר שנקרא לדור (שו"ת, ח"א סימן תרסז); רבנו מנחם שהביאו הבית יוסף לעניין חיוב מזוזה שהיא חובת הדר (יו"ד סוף סימן רפז); הרמב"ן (בתשובות המיוחסות לרמב"ן סימן רסז) ואכמ"ל.

לכשיוצא ממנה לשעה כבר בטלה פעולתו, ובין לילה היה ובין לילה אבד. מה שאין כן יושב העיר הוא שם תואר שהוא מאותם המיישבים את העיר וגורמים לה יישוב, ולא יתואר בזה השם כי אם לכשיהיה בתוכה שלשים יום, וכן לא יקרא בן העיר, והעיר לו אם והוא לה בן, אלא אם כן יהיה שמה י"ב חודש, ואלו התוארים יוצדקו לו גם כשיוצא ממנה והוא במצולת הים, נקרא יושב עיר פלוני אבל לא יושב בעיר.

ואשר על כן, בעיר הנידחת דכתיב "יושבי העיר" (דברים יג, יז), ההוא בעי שלשים יום. ובמגילה דכתיב "היושבים בערי הפרזות" (אסתר ט, יט) - בית בערי משמשת ד"אפילו בן יומו קרוי פרז".

ויפה דקדקו חז"ל (כתובות קיא, א) "כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עוון שנאמר: 'ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עוון' (ישעיהו לג, כד)", דקדקו לומר "כל הדר בארץ ישראל" - לומר שצריך שיקבע דירתו שם ויהיה לכל הפחות מיושבי העיר, לאפוקי היושב שם לשעה כעובר אורח, ואע"ג ד"אפילו ההולך בה ד' אמות מובטח לו שהוא בן העוה"ב", מ"מ אינו נשוא עוון אלא א"כ הוא מהיושבים, ומדרגות מדרגות יש, ועיין רמב"ם פ"ה ממלכים, ועל כן דקדקו לומר "כל הדר בארץ ישראל" - דר דווקא, ונפקא ליה מלשון הקרא "ובל יאמר שכן חליתי", ולא יקרא שכן אלא השוכן בקרבה וקובע לו משכן ודירה... והרמב"ם (שם פ"ה ה"א) שינה לשון הש"ס וכתב "השוכן" במקום "הדר", ומ"מ מסיים קרא "העם היושב בה נשוא עוון" לומר דאפילו הוא משוכנים ומיושבים דארץ ישראל, דלעניין התואר אפילו יוצא ממנו שמו עליו כב"ל, מ"מ לעניין נשיאת עוון לא אזלינן אלא בזמן שהוא יושב בה, אבל אם יצא ממנה אפילו לשעה, באותה שעה איננו נשוא עוון, ותרתו בעינן שיהיה מהיושבים ושהיה בה דווקא.

מבואר בדבריו כי "יושב בעיר" - הדר בה יום אחד; "יושב העיר" - הדר בה שלשים יום; "בן העיר" - הדר בה י"ב חודש. כשאמרו חז"ל "כל הדר בארץ ישראל" וכו', כוונתם על אדם הקובע דירתו בארץ ישראל והוא מיושבי העיר ונמצא בארץ לכל הפחות שלשים יום. לפיכך הזמן שבו אדם נחשב כעולה על מנת לחזור הוא עד שלשים יום. מסקנה נוספת העולה מדבריו, שאין את מעלת "נשוא עוון" בעלייה על מנת לחזור, "ומדרגות מדרגות יש [בה]".

ו. פסק ההלכה

לפי הנאמר לעיל מצאנו שתי שיטות שהן ארבע בעניין עולה על מנת לחזור:

א. אינו מקיים מצווה:

1. אין בזה מצווה כלל (שלטי הגבורים, הפלאה, תולדות יעקב).
2. יש בזה זכות בלבד (מהר"ט, תורת חסד, חת"ם סופר).
3. אין בזה מצווה גדולה אבל יש בה מצווה קטנה או "סרך מצווה" (רדב"ז, חיד"א ועוד).

ב. מקיים מצווה - ואפילו הלך בה רק ד' אמות מובטח לו שהוא בן העוה"ב (פני משה, ראנ"ח, פאת השולחן, ר"ח פלאג", סירת כסף, שדי חמד, חלקת יעקב, פסקי תשובה, משנה הלכות ועוד⁵⁶), ומ"מ אין הבעל כופה את אשתו ללכת עמו כשזה על מנת לחזור⁵⁷.

המאסף לכל המחנות לאחר מרן הבית יוסף, בעל כנסת הגדולה (אהע"ז סימן עה הגהות ב"י אות כז) הביא את שתי הדעות ולא הכריע⁵⁸. בספר יד אהרן (טור אר"ח סימן רמח) הביא את הדעות השונות דן בהם וכתב: "הנה באו פה כל החילוקים והסברות בעניין זה, אבל לעניין פסק הלכה אין לנו אלא מה שפסק מרן הקדוש בספרו הקצר [שר"ע]. מרן בשולחן ערוך (אר"ח סימן רמח, ד) פסק: "והעולה לארץ ישראל אם נזדמנה לו שיירא אפילו בערב שבת, כיוון דדבר מצווה היא יכול לפרוש". המגן אברהם (שם ס"ק טו) הביא שני הסברים מהו "העולה לארץ ישראל": "ודווקא על דעת להתיישב, ויש אומרים אפילו על מנת להחזיר (לחזור) כיוון דאפילו מהלך ד' אמות בארץ ישראל מצווה היא (כנסת הגדולה)". לפי ההסבר הראשון תתפרש כוונת מרן כשיטת המהר"ט וסיעתו, ואילו לפי ההסבר השני, תתפרש כוונת מרן כשיטת הפני משה וסיעתו (האחרונים כתבו "כנסת הגדולה". ראה בהערה 46).

רבנו הגרצ"ה הוכיח מסדר דברי המגן אברהם שלהלכה יש מצווה גם בעלייה על מנת לחזור⁵⁹. שהרי "כפי הידוע בכללי ההוראה, שהלכה כדעה המובאה באחרונה, כן בש"ס וכן בפוסקים, וכן בשר"ע כשמביא שתי דעות י"א וי"א, אם אין משמעות הוכחה נגד זה. הנה המגן אברהם, כשהביא מקודם בזה י"א (דעת המהר"ט) לא הביאה

56. החזון איש עודד לעלות כדי לתייר בארץ, כמבואר בקובץ אגרות חזון איש (ח"א אגרת קע"ו): "התייר בארצנו כשהוא לעצמו איננו משום חשש איבוד ממון, ואין צריך לומר... שאיננו בני חורין לדחות". אך לא מבואר בדבריו האם מקיים מצווה או לא.

57. שר"ת מים עמוקים, הראנ"ח, סימן מד; כנסת גדולה אבן העזר סימן עה הגהות ב"י אות כז; הפלאה כתובות קי, ב ד"ה פירש רש"י; שר"ת דרכי נועם חלק אבן העזר סימן ז ועוד.

58. ראה עוד: שיי"ר כנסת הגדולה, יר"ד הלכות נדרים סימן רכח הגהות ב"י אות רע"ב ובסימן רג, הגהות ב"י אות ו, ולעיל בהערה 4.

59. לעיל הערה 41. ראה עוד: שר"ת ציץ אליעזר, ח"ד, סימן ה פרק ב' עמ' כז.

בתור סתמא, ואחר כך כשהביא ו"א (דעת כנסת הגדולה) קבע בזה את ההלכה כדעת כנסת הגדולה⁶⁰ מלבד מה שכנסת הגדולה הוא בתראה לגבי מהרי"ט⁶¹.

גם המשנה ברורה (שם, ס"ק כח) הוסיף וחיזק את הדעה האחרונה הזאת של כנסת הגדולה וכתב: "ובפרט לפי מה שהקל רמ"א בסוף הסימן בהג"ה, ודאי דגם זה הוא בכלל דבר מצווה", והוא משום שכתב הרמ"א ש"רק כשהולך לטייל" אינו בכלל מצווה, וא"כ לפי דעת המשנה ברורה מבואר שגם ההולך לארץ ישראל על מנת לחזור - מצווה הוא ואינו נחשב כשאר הולך לטייל לדבר הרשות⁶².

וכן בספר כף החיים (סימן רמח ס"ק מה) הביא שהאליה רבה (שם, אות יג) כתב שגם לסברא ראשונה להתיישב "לאו דווקא".

הגר"ח פלאג'י (נשמת כל חי י"ד ס"ס ג) פסק: "זאת תורת העולה, הנודר לעלות לארץ ישראל על מנת לחזור, מקרי דבר מצווה וצריך התרה... וגם הליכה ד' אמות בארץ ישראל לדעת הרבנים הנזכרים לעיל, אפילו דהוא על מנת לחזור, הוי מצווה". וכן פסק בעל ערוך השולחן (סימן רמח סעיף יד).

האחרונים הוסיפו שאם בזמן עלייתו, כשנמצא בארץ, הוא מצרף לכך עניינים של קדושה ומצווה, לכולי עלמא זו מצווה. בספר דברי ישראל⁶³ הגיע למסקנה זו מדברי האליה רבה, שכתב (שם, אות יג בשם הריב"ש בסימן קא), שאף על פי שאין ההליכה עיקר המצווה, מכל מקום כיוון שהולך לעשות מצווה נקרא עוסק במצווה, דעלייה למצווה נמי מצווה הוא. ולפי זה, מי שנוסע לארץ ישראל אפילו לטיול, מסתמא גם מכיוון לבקר במקומות הקדושים, וכיוון שאין כוונתו לסתם טיול, הרי זה כבר דבר מצווה⁶⁴.

60. לא הבנתי, המגן אברהם כשהביא את שתי הדעות כתבם בנוסח סתם ו"א, ולא ו"א ו"א כפי שהביא הגרצ"ה, וסתם ו"א הלכה כסתם! אלא נראה שכוונתו היא, כיוון שהמשנה ברורה (שם ס"ק כח) נקט כשהביא את דברי המגן אברהם בלשון ו"א ו"א [ו"א דהיינו דווקא כדי להתיישב בה ו"א דאפילו על מנת להחזיר וכו'] כתב הגרצ"ה ו"א ו"א. ונראה שהסיבה שהמשנה ברורה כתב בלשון ו"א ו"א היא: שהמגן אברהם אינו כותב דברי עצמו, אלא כפי שציין הוא מביא את שני פירושים שבכנסת הגדולה כדי להסביר את דברי המחבר ("והעולה לא"), ולכן נקט בלשון ו"א ו"א.

61. והקשה, הלא אין הלכה כתלמיד במקום רבו, וכנסת הגדולה היה תלמידו של המהרי"ט כמובא בספריו וכן בשם הגדולים [לחיד"א]! אלא בהא דאין הלכה כתלמיד במקום הרב, רבו הדעות, דמאביי ורבא ואילך הלכה כבתראה אפילו כתלמיד במקום הרב, וכן כשנחלקו זה שלא בפני זה. ראה עוד: שו"ת הלל אומר, ת"א תשט"ז, או"ח סימן קנט שדן בדברי הרצ"ה.

62. באוצר הפוסקים (כרך כ' אהע"ז סימן עה, קונטרס ישוב א"י, ס"ק ו' אות א' הערה קלז, עמ' יט) העירו על דברי הרצ"ה: אמנם נראה שאין ראיה גמורה משם, שהרי האיסור לצאת בשיירה בערב שבת הוי דווקא לדבר הרשות, ויתכן שר"ל שהעלייה לארץ ישראל אפילו שלא על דעת להתיישב נקראת דבר מצווה לעומת דבר הרשות.

63. הרב ישראל ועלץ, א"י תשמ"ב, שו"ת, ח"ג סימן קנו סעיף ג'.

64. בשו"ע הרב (לבעל התניא, הלכות שבת סימן רמ"ח סעיף יג בקונטרס אחרון אות ח) כתב: "אם מתכוין כדי לילך בה ד' אמות, שמתכוין לדבר מצווה... יש לו על מי לסמוך... אבל לטייל יש

וכן כתב הגר"ח פלאג'י (שם): "אם עולה לזיהר"א להשתטח על קברי הצדיקים הוי מצווה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (סוטה לד, ב) על הפסוק האמור בכלב "ויבוא עד חברון" [שהלך להשתטח על קברי האבות]". וכעין זה כתב שבט הלוי⁶⁵: "כיוון דתעלה להתפלל במקומות הקדושים ולקבל פני רבך... ועוד כמה מצוות התלויות בזה... פשיטא דלא נקרא ח"ו לטיול בעלמא". הרב הלל פוסק כתב⁶⁶, שהנוסע לבקר במוסדות צדקה וישיבות, ולהיות חבר לכל דבר שבקדושה, גם זה בכלל מצות יישוב ארץ ישראל הוא.

לגבי זמננו, הבאנו לעיל (סעיף ד) שאחרוני זמננו כתבו, שעוד לפני הקמת המדינה ובמיוחד לאחר הקמתה השתנתה המציאות. נתרבה הישוב היהודי, ותיירים הבאים לארץ מסייעים בכסף לפרנסת יושבי ארץ ישראל ולאוצר המדינה, ובכך מקיימים מצות יישוב ארץ ישראל. והוספנו, שכשהם מטיילים בארץ (בזמן ביקורם, ואין זה משנה מהי הסיבה) הם מקיימים גם מצות ישיבת ארץ ישראל בדרגה מסויימת, שהרי בגופם (ולא רק בממונם) הם גורמים שהארץ תהיה מיושבת. לכן בימינו לדעת כולם (כולל שלטי הגבורים והמהר"ט) העולה על מנת לחזור מקיים מצווה.

ז. סיכום

מצאנו שתי שיטות עקרוניות. האחת, שבעלייה על מנת לחזור אין מצווה אלא זכות בלבד (מהר"ט ועוד). השניה, שבעלייה על מנת לחזור מקיימים מצווה (כנסת גדולה ועוד). אחרונים רבים פסקו כדיעה השניה, ולדבריהם כך פסק גם השולחן ערוך.

אחרוני זמננו כתבו, שבימינו לכולי עלמא המבקר בארץ ישראל מקיים מצות יישוב ארץ ישראל בכך שמסייע לפרנסת תושביה.

והוספנו, שההילוך והטיול הם חלק חשוב ביישוב הארץ ובמגורי האנשים בה, וההולך והמטייל גורם הן בגופו והן בממונו שהארץ תהיה מיושבת, ולכן בימינו תייר בזמן ביקורו מקיים הן את מצות יישוב ארץ ישראל והן את מצות ישיבת ארץ ישראל בדרגה מסויימת.

להסתפק [אם להתיר לו להפליג לארץ ג' ימים קודם השבת], כיוון שאינו מתכוין כלל למצוות הליכה בארץ ישראל, וצ"ע בכה"ג".

65. הרב שמואל ואזנר, ח"ב, יו"ד סימן קח סעיף א' בסופו.

66. שו"ת הלל אומר, או"ח סימן קנו.

האחרונים הוסיפו שאם בזמן עלייתו, כשנמצא בארץ, הוא מצרף לכך עניינים של קדושה ומצווה, כגון עלייה למקומות הקדושים ולקברי צדיקים, ודאי לכולי עלמא הוא מקיים מצווה⁶⁷.

ומכל מקום, למרות שהעולה על מנת לחזור בימינו מקיים מצווה אין הוא יכול להסתפק בכך, ועליו לדעת שאין הוא פטור מקיום מצות ישיבת ארץ ישראל כפי שניסח אותה הרמב"ן - "מתחייב בה כל אחד ממנו" ועליו לעלות ולגור בארץ ישראל, ולא להסתפק רק בביקור בארץ או בתרומת כסף לפרוייקטים שונים בארץ ישראל, שהרי "מדרגות מדרגות יש"⁶⁸ בקיום מצווה זו, ואינו דומה מי שביתו קבוע בארץ ישראל למי שמסייע רק מעט בתקופה הקצרה שהוא שוהה בה כת"ר.

ח. נספחים

1. ראיות מן המדרש לסוברים שהיא מצווה ודחייתן

א. הפני משה²⁷ הביא הוכחה לדבריו ממדרש שיר השירים רבה (פרשה ב, יד)⁶⁹:

"הראיני את מראיך" - אלו עולי רגלים, שנאמר (דברים טז, טז): "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך".

מכאן משמע שאפילו עלית עראי היא מצווה.

האחרונים דחו ראייה זו⁷⁰:

1. המדרש מדבר בזמן בית המקדש, שהרי אמרו (שם): "הראיני את מראיך" - אלו עולי רגלים, "השמיעיני את קולך" - זה קריאת ההלל, "כי קולך ערב" - זה השיר, "ומראך נאוה" - זה הדוכן. והרי בזמן המקדש מקרא מלא הוא בתורה "שלוש פעמים יראה כל זכורך את פני ה' אלקיך", וברור שהמצווה היא ליראות

67. ועוד, שודאי כדאי כל רגע לא להיות ח"ו דומה כמי שאין לו אלוך וכו', וכשקורא קריאת שמע או מניח תפילין וכדו' בארץ ישראל מקיים המצווה כראוי, וכשעושה כן בחו"ל - אין כאן אלא בחינת "הציבי לך ציונים", כמו שכתב רש"י (דברים יא, יח) בקצור כדרכו, והרמב"ן (ויקרא יח, כה ועוד) באריכות כדרכו, וא"כ הנוסע לארץ ישראל ולו לקריאת שמע אחת בלבד וכיוצא בזה, הרי נוסע לקיים מצווה (הערת הרב אביגדור נבנצל).

68. לשון החתם סופר. ראה לעיל סוף סעיף ה.

69. הפני משה כתב שהדרשה היא על "יונתי בחגוי הסלע", שהוא הפסוק הפותח לכל הדרשה במדרש זה.

70. הכהונת עולם (ש"ת, סימן כז) כתב על ראייה זו: "והוראה יראה דאינה ראייה של כלום", אלא שסתם ולא פירש.

בעזרה ולא להישאר שם, ואין ללמוד מכאן על עלייה לארץ ישראל על מנת לחזור.⁷¹

2. מי אמר שעולי הרגלים הם יושבי חו"ל ואינם יושבי ארץ ישראל? האם יושבי הארץ אינם חייבים לעלות ולראות את ירושלים? אדרבה, יושבי חו"ל פטורים מלעלות לרגל, כמו שכתבו התוספות במסכת פסחים (ג, ב ד"ה מאליה). דברי המדרש נאמרו אם כן על יושבי הארץ, וממילא אין ראייה לעולה על מנת לחזור.⁷²

[יש להעיר, שמדברי הר"ן במסכת תענית⁷³ מבואר שאנשי חו"ל מקיימים מצוות עלייה לרגל. הוא הסביר שגם בזמן הזה מאחרים יושבי ארץ ישראל מלשאול על הגשמים עד ז' בחשון מפני עולי רגלים שבחו"ל שעולים לירושלים, כדי שיסיפק להגיע אחרון שבישראל עד נהר פרת. ובלשונו: "דכי איפסיקא הלכה כר"ג היינו אפילו לאחר החורבן, לפי שהיו מתאספים בכל הסביבות ברגל לירושלים, כמו שעושין גם היום". ואם אינם מקיימים מצווה, מדוע שיתחשבו בהם ויתאחרו מלשאול את הגשמים?]

3. המהרי"ט (ש"ת, ח"א סימן קלד) כבר הרגיש בקושיה זו וכתב: "ואף על פי שנמצא במדרש (שיר השירים פרשה ד, ב), נמשלה כנסת ישראל ליונה, מה יונה אע"פ שמרחקת אינה שוכחת את קינה, כך ישראל אע"פ שגלו אינם שוכחים את קיניהם"⁷⁴ - ומפני כך היו נוהגים בזמן שהשנים כתקנן, שהיו עולים בני מצרים וסוריא ובבל ברגלים לירושלים, [ואע"פ שאין מצווה בעלייה על מנת לחזור] מכל מקום חיבוב ארץ ישראל היא זו, כאותה שאמרו (כתובות קיב, א) 'רבי אבא [הוה] מנשק כיפי (סלעי) דעכו', דכתיב (תהלים קב, טו) 'כי רצו עבדיך את אבניה'". כלומר, שעלייה כזו בכל אופן יש בה משום חיבת הארץ.⁷⁵

71. הרב אברהם ישראל זאבי, ספר אורים גדולים לימוד רכ, דף קכא, א. הרב רפאל מאיר פאניז'יל, ספר שמש ומרפא, ירושלים תרמ"ז, דרוש ב' למעלת א"י, דף עד, ב. כך הסביר את המדרש גם הרב משולם ראטה, ש"ת קול מבשר, ח"ב סימן י.

72. ספר אורים גדולים שם. הרב אברהם יצחק, ש"ת זרע אברהם, י"ד סימן יג, דף נו, ב. ראה עוד: ש"ת נשמת כל חי, י"ד סימן נ שדן בתירוצו זה. זרע יעקב, דרוש למעלת א"י, דף כב, ב ד"ה ולענ"ד.

73. ב, א בדפי הרי"ף ד"ה ואיכא למידק, הובא בב"י א"ח סימן קי"ז. בש"ת קול מבשר, ח"ב סימן י, הביא מקורות נוספים שמצוות עלייה לרגל נהגה גם אחר החורבן ובזה"ז.

74. לשון המדרש הוא: "מה יונה זו תמה כן ישראל נאים בהילוכן כשהן עולין לפעמי רגלים... מה יונה זו אף על פי שאת נוטל גוזליה מתחתיה אין מנחת שובכה לעולם, כך ישראל אף על פי שחרב בית המקדש לא בטלו שלש רגלים בשנה".

75. וכן כתב התורת חסד, סימן א: "וכבר הרגיש מהרי"ט בח"א סימן קלד על מדרש זה". וכן כתב בש"ת נשמת כל חי, י"ד סימן נ, "דמוהרי"ט גופיה כבר הרגיש מדברי המדרש... ופריק לה".

הטירת כספ⁷⁶ הביא ראיות נוספות.

ב. משה רבינו מתחנן ומבקש מהקב"ה "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה" (דברים ג, כה), ואמרו חז"ל שכונתו היתה להיכנס לארץ ישראל לשעה ולחזור, ולכן אמר מילת "נא" שפירושה לשעה, ואם אין מצווה בעלייה על מנת לחזור, מדוע ביקש משה והתחנן לפני ה' ? אלא מוכח שבעלייה על מנת לחזור מקיימים מצווה!

תירצו האחרונים:

1. בעולה על מנת לחזור יש "חיבוב מצווה" או "סדך מצווה", ולכן רצה משה להכנס אפילו שעה לארץ ישראל, כי יגדל שכרו על שחיבב את הארץ⁷⁷.

2. שונה משה רבנו משאר בני אדם, שהרי היה אנוס על פי הדיבור שלא לדור בארץ ישראל, ממילא הקפידא שקיימת על אדם העולה על מנת לחזור, כדברי השלטי הגיבורים, "מי בקש זאת מידכם רמוס חצירי" - אינה קיימת לגבי משה ביציאתו, שהרי בזה מקיים הוא את ציווי ה' שלא יכנס להתיישב בארץ ישראל. מכל מקום רצה משה להיכנס לארץ ישראל כי רק הוא מובטח בעלייה על מנת לחזור שיהיה בן העולם הבא⁷⁷.

3. משה רצה להיכנס לארץ ישראל לצורך עם ישראל, כי רצה לעקור מהם "יצרא דעבודה זרה", שאפשר לעקרו רק בארץ ישראל (ערכין לב, ב), לכן ביקש "אעברה נא" ואפילו לזמן קצר. ולא התכוון להיכנס כדי להרויח חיי עולם הבא, שהרי ממילא היה מובטח לו שהוא בן העוה"ב⁷⁸.

4. אדרבה, מכאן מוכח שמצות העשה היא רק לגור בארץ ולא ללכת בה בלבד. דאל"כ, דברי רבי שמלאי "מפני מה נתאוה משה להכנס לארץ ישראל" אינם מובנים, דלמא משום הכי נתאוה כדי לילך בה, כדי שיקוים בו מצות ישיבת ארץ ישראל! אלא ע"כ צריך לומר שבהליכה עדיין לא קיים מצות ישיבה, ולדור בה אינו יכול לבקש כי ידע שמוכרח הוא למות במדבר⁷⁹.

והוסיף, לכאורה המדרש שהביא המהר"ט אינו אותו מדרש שהביא הפני משה? ותירץ "עכ"פ ישוב מהרימ"ט עולה לשניהם".

76. הרב אברהם גאטיניו, טירת כסף (דרשות), פרשת ואתחנן דרוש א.

77. שו"ת נשמת כל חי, י"ד סימן נ, עמ' רכג.

78. הרב אברהם שאול, דובר מישרים חידושים על הרמב"ם, הלכות מלכים פ"ה הי"א.

79. שו"ת תולדות יעקב, חו"מ סימן ה, דף צד, ב. כך פירש הראב"ע על הפסוק "הנה נא ידעת" (בראשית יב, יא): "ומילת נא כמו עתה, וכן 'הנה נא זקנתי' (שם, כז, ב), 'אוי נא לנו' (איכה ה, טז)".

האריכו עוד ביישוב קושיה זו הרב אשד נחלים בנחל אשכול (דרוש יד דף סח), ספר המעלות לשלמה (מעלת א"י, דף תל), ספר שער החצר (סימנים נז, קיח, קנז), שו"ת נשמת כל חי (יר"ד סימן נ דף רכג-רכד) ואכמ"ל.

ג. רבי יוחנן אמר: "כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא" (כתובות קיא, א). הטירת כסף (שם) הסביר: "היינו... כל זמן שהלך שם, ואפילו שיהיה על מנת לחזור, עם כל זה כיוון שעלה והלך בה ד' אמות. ואפשר שמילת 'כל' [באה] לרבות אפילו שכוונתו לחזור".

אך אין מכאן ראיה, שהרי המהרי"ט הסביר שמדובר בהולך ונקבר שם. בספר מלך שלם כתב⁸⁰, שמילת "כל" באה לרבות עבד ושפחה כנענית שגם הם בני עולם הבא. ממילא אין מכאן הוכחה שהעולה על מנת לחזור מקיים מצווה.

עוד י"ל, מדברי רבי יוחנן עצמו (פסחים קיג, א) שאמר: "שלשה מנוחלי עולם הבא, אלו הן: הדר בארץ ישראל והמגדל בניו לתלמוד תורה והמבדיל על היין במוצאי שבתות" משמע שמדובר דווקא במי שדר בארץ ישראל ולא בעולה על מנת לחזור, וממילא הוא הדין במהלך ד' אמות בארץ ישראל. וכך מבואר גם בירושלמי שקלים (פ"ג סוף ה"ג): "תנא בשם רבי מאיר, כל מי שהוא קבוע בארץ ישראל, ומדבר בלשון הקודש ואוכל פירותיו בטהרה וקורא קריאת שמע בבוקר ובערב יהא מבושר שבן עולם הבא הוא". מפורש כאן שרק מי שהוא קבוע בארץ ישראל הוא בן עולם הבא ולא העולה על מנת לחזור⁸¹.

ד. במסכת כתובות (קיא, א) מסופר: "עולא היה רגיל דהוה סליק לארץ ישראל, נח נפשיה בחו"ל" וכו' (עולא היה רגיל שהיה עולה לארץ ישראל מפעם לפעם, ונפטר בחו"ל). ולמד מכאן טירת הכסף (שם): "מדקאמר שהיה רגיל דהוה סליק לארץ ישראל, מכלל דהיה דר בחו"ל ופעם בשנה או פעמיים שלש בשנה היה הולך לשם על מנת לחזור למקומו. ואם באמת מי שעולה לארץ ישראל על מנת לחזור אין בו הרווחה לדורות (מצווה) מאי אהני ליה לעולא במאי דהוה רגיל בזה?" הגר"ח פלאג"י (שו"ת נשמת כל חי, יר"ד סימן נ) תירץ, אפשר שעולא לא היה יכול לגור בארץ ישראל משום איזה סיבה והיה מוכרח לחזור לחו"ל, והרויח חיבוב ארץ ישראל או את אורא דארץ ישראל שהוא מחכים ואת תורת ארץ ישראל שהרי "אין תורה כתורת ארץ ישראל".

80. הרב שמואל שלם, ח"ב, חלק ליקוטים על הש"ס, כתובות פ"ג, דף מ, ב.

81. שו"ת תולדות יעקב, חו"מ סימן ח דף צג, ב - צד.

לענ"ד ההסבר אחר. אמנם מלשון הגמרא בבבלי אפשר להבין שעולא גר בחו"ל, אבל עולא [ב"ר ישמעאל] היה מאמוראי ארץ ישראל וגר בארץ. כך מבואר בסיפור המקביל בירושלמי (כתובות פ"ב סוף ה"ג; כלאים פ"ט סוף ה"ג): "עולא נחותא הוה אידימך תמן, שרי בכי (בא זמנו למות שם בבבל והתחיל לבכות) אמרין ליה: מה לך בכי, אין מסקון לך (מה לך בוכה, אנחנו מעלין אותך להקבר בארץ ישראל), אמר לון ומה הנייה אית לי, ואנא מובד מרגליתי גוא ארעא מסאבתא וכו' (אמר להן: ומה הנאה יש לי אם אני מאבד המרגלית, הנשמה שלי בארץ טמאה וכו')". עולא היה תלמידו של ר' יוחנן והיה מה"נחותי" (מוסרי השמועות) שהיו נוסעים בין בבל לארץ ישראל להביא את תורת הארץ לבבל ואת תורת בבל לארץ ישראל. לכן הוא נקרא "עולא נחותא" (ירושלמי שם). חכמי בבל החשיבו אותו מאד. רב חסדא קרא לו "רבותינו היורדין מארץ ישראל" (ברכות לח, ב), ורב יהודה שלח את בנו שילמד ממנהגיו הלכה למעשה (פסחים קד, ב). לפיכך היה מתושבי ארץ ישראל, למרות שזמן רב מהשנה היה בחו"ל. במעשה מסופר שנפטר באחד ממסעותיו בחו"ל⁸².

2. בירור דעת רבי יוחנן

במסכת כתובות (קיא, א) נאמר:

אמר רבי ירמיה בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא.

במסכת פסחים (קיג, א) למדנו:

אמר רבי יוחנן: שלשה מנוחלי העולם הבא, אלו הן: הדר בארץ ישראל, והמגדל בניו לתלמוד תורה, והמבדיל על היין במוצאי שבתות.

במדרש משלי (שוחר טוב פרשה יז) שנינו:

"טוב פת חרבה ושלוה בה" (משלי יז, א) - אמר רבי יוחנן: זו ארץ ישראל - שאפילו אוכל אדם בכל יום פת ומלח ודר בתוך ארץ ישראל, מובטח לו שהוא בן העולם הבא. "מבית מלא זבחי ריב" - זו חוץ לארץ, שהיא מלאה חמסים וגזילות. אמר רבי יוחנן: כל המהלך בארץ ישראל אפילו שעה אחת ומת בתוכה, מובטח לו שהוא בן העולם הבא, דכתיב (דברים לב, מג): "וכפר אדמתו עמו".

ממדרש משלי למדנו שדעת רבי יוחנן שרק הדר בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא, וכדבריו במסכת פסחים "שלושה מנוחלי עולם הבא - הדר בארץ

82. ראה עליו: היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, ח"ג עמ' 970-974.

ישראל". ומה שאמר "כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא" יתפרש לפי דבריו במימרא השניה במדרש משלי - "ומת בתוכה" וכהסברו של המהרי"ט (סעיף א'2) - בנקבר שם. לפי זה מבואר שדעת רבי יוחנן שהעולה על מנת לחזור אינו מקיים מצווה.

אבל ישנה גירסה אחרת במדרש משלי⁸³:

"טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב" - אמר רבי יוחנן: זו ארץ ישראל שאפילו אוכל אדם פת ומלח ודר בתוכה, מובטח לו שהוא בן העולם הבא. "מבית מלא זבחי ריב" - זו חוצה לארץ, שהיא מלאה חמסים וגזילות. אמר רבי יוחנן כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא. אמר רבי לוי: כל הדר בארץ ישראל אפילו שעה אחת ומת בתוכה, מובטח לו שהוא בן העולם הבא. מאי טעמא? "וכפר אדמתו עמו".

לפי גירסה זו דברי רבי יוחנן במסכת כתובות "כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא" (ללא התנאי של "ומת בתוכה") נאמרו גם במדרש משלי. לפי זה הסוברים שלר' יוחנן יש מצווה בעלייה על מנת לחזור יש להם על מה לסמוך.

הרב אריה פומרנצ'יק, ספר תורת זרעים (תל אביב ת"ש), בהקדמה, הסביר את ההבדלים בדברי ר' יוחנן לפי הגירסה שבדפוסים:

הא דזוכה לעולם הבא אינו משום סגולת הארץ, אלא משום מצות יישוב ארץ ישראל, על כן בעינן דווקא שישהא בארץ ישראל כדי הילוך ד' אמות, דזהו שיעור ישיבה בארץ ישראל, דבפחות משיעור זה לא מיקרי "וישבת בה", וזהו שאמר ר' יוחנן בכתובות, דמהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא, דווקא ד' אמות. אבל מה שאמר במדרש משלי דמהלך שעה אחת בארץ ישראל אינו זוכה לעולם הבא, אלא אם כן מת בה משום "וכפר אדמתו עמו", הרי מיירי דלא הלך ד' אמות, אלא "שעה אחת", דהיינו רגע כידוע בכל מקום בחז"ל, נמצא שלא קיים עדיין מצות יישוב ארץ ישראל, דהרי לא שהה כדי הילוך ד' אמות, וע"כ אינו זוכה לעולם הבא אלא [א"כ מת] משום "וכפר אדמתו עמו".

ועל פי דבריו מבואר שר' יוחנן סובר שהעולה על מנת לחזור מקיים מצווה, ובלבד ששהה בארץ ישראל לפחות כדי שיעור הילוך ד' אמות.

83. מהדורת שלמה באבער פרשה יז (הערה ב). וכתב: "גם בדפוס תוגרמה נשמט שורה וכך צריך לומר, כל המהלך [ד' אמות בא"י מובטח לו שהוא בן עולם הבא. אמר רבי לוי כל הדר] בא"י אפילו שעה אחת. וכן נשנה בגמרא כתובות (קיא, א) "...כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא".

אלא שצריך לעיין:

א. מה בא רבי יוחנן להוסיף בראשית דבריו? הרי אם המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא, קל וחומר שהדר בארץ ישראל וחי חיי צער, מובטח שהוא בן העולם הבא?

ב. מדוע במסכת פסחים ביחס ל"הדר בארץ ישראל" הלשון היא "מנוחלי עולם הבא" ובכתובות ביחס ל"מהלך ד' אמות בארץ ישראל" הלשון היא "מובטח לו שהוא בן העולם הבא"⁸⁴?

נלע"ד לתרץ: המאמר "כל הדר בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא" קשה, מדוע זוכה להיות גם "בן העולם הבא" הלוא כשדר בארץ ישראל מקיים הוא רק את מצות ישיבת ארץ ישראל? אלא הדגש בדברי רבי יוחנן הוא "שאוכל בכל יום פת ומלח". יהודי הגר בארץ ישראל, למרות שחי בה חיי דוחק וצער, מראה את דביקותו בארץ ובקב"ה, לכן מובטח הוא לחיי עולם הבא.

במסכת כתובות הלשון "כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל". מדוע השתמש רבי יוחנן במילה "מהלך" ולא הולך - כל ההולך ארבע אמות בארץ ישראל? אלא שהפועל "מהלך" מבניין פיעל משמעותו פעולה חוזרת ונשנית, כמו מקפץ, מדלג - פעולה מתמשכת. הפועל "הולך-הלך" מבניין פעל משמעותו פעולה חד פעמית כמו אכל. רבי יוחנן כשאמר "כל המהלך ארבע אמות" כוונתו לאדם ההולך וחוזר והולך, כלומר מהלך זמן רב בארץ ישראל.

כנראה שמקור דבריו הם ציווי ה' לאברהם "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה" (בראשית יג, יז) - הליכה מתמשכת בארץ - "לארכה ולרחבה". אמנם הפועל "התהלך" הוא בבניין התפעל, אבל אחת ממשמעויותיו בהקשר זה היא הליכה מרובה. המספר "ארבע אמות" שנקט ר' יוחנן הוא בגלל שזה השיעור המינימלי של ההליכה כדי חיוב לזכות לעולם הבא. מה עוד שהמהר"ל (חידושי אגדות כתובות שם) הסביר שזהו שיעור הקנין של האדם הפרטי. לפי זה אדם שיעלה לארץ ישראל כדי ללכת ארבע אמות בלבד, ויחזור אחר כך לחוץ לארץ לא יזכה לחיי עולם הבא, ולא יקיים מצווה בעלייה זו.

לפי הנאמר לעיל מבוארים דברי רבי יוחנן. במאמרו "כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל..." רצה לומר שאפילו שמהלך עדיין רק ארבע אמות בארץ ישראל, אם כונתו ללכת הליכה מרובה בארץ ישראל זוכה לחיי עולם הבא. ולגבי טעם הדבר יש לומר, כי הליכה מרובה כרוכה בטורח ובמאמץ, במיוחד לאדם הבא מחוץ לארץ,

84. אמנם במדרש משלי מצאנו גם ביחס ל"הדר בארץ ישראל" את הלשון "מובטח שהוא בן העולם הבא" אבל עדיין צריך הדבר בירור.

ושכרו הוא מהרגע שהתחיל והלך ד' אמות. בהליכתו מראה הוא איכפתיות ודביקות בארץ ישראל - מקום השראת השכינה, ויש בכך ממידתו של אברהם אבינו "התהלך לפני ואהיה תמים" (בראשית יז, א), ולכן זוכה לחיי עולם הבא, כי עולם הבא ענינו דביקות בקב"ה.

במדרש משלי הוסיף, שמי שדר בארץ ישראל וחי בה חיי דוחק וצער, מלבד מצות ישיבת ארץ ישראל שמקיים, זוכה גם לחיי עולם הבא. נמצא שכל מאמר דן בבחינה אחרת.

הקושי בהסבר זה הם דברי הרמב"ם. הרמב"ם (מלכים פ"ה ה"א) כתב: "אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי עולם הבא" משמע הליכה של ארבע אמות בלבד ולא הליכה מתמשכת. וצ"ע.

ביחס לשאלה ב - מה ההבדל בין הלשון "מובטח" לבין הלשון "מנוחלי" עולם הבא: במסכת כתובות (קג, ב) מסופר שיצאה בת קול ואמרה מי שהיה באשכבתא (בפטירתו) של רבי מזומן לחיי עולם הבא. התוספות (שם ד"ה מזומן) הקשו: "תימה, והלוא כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא? ופירש הרב רבי מאיר: כל היכא דאמר מזומן לחיי עולם הבא, היינו בלא דין ובלא יסורים". מבואר, שיש הבדל בין "מזומן לחיי עולם הבא" לבין "יש לו חלק בעולם הבא". "מזומן" זוהי דרגה גבוהה יותר, בלא דין ובלא יסורין, ו"יש לו חלק" זוהי דרגה נמוכה יותר⁸⁵.

בשו"ת תולדות יעקב²⁰ חילק על פי עיקרון זה של התוספות. "הדר בארץ ישראל - מנוחלי עולם הבא", כי נחלה היא דרגה גבוהה יותר, כנחלה שאין לה הפסק (ראש השנה יב, ב), ולא חיישינן שמא יגרום החטא, כי נחלה לא מעבירים מבן רע לבן טוב (כתובות נג, א). אבל "המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא" - משמעותו זמנית ולא עולמית. עכשיו הוא בן עולם הבא, אבל מצב זה יכול להשתנות מפני החטא, כמו שמצאנו אצל יעקב, שירא מפני עשו למרות הבטחתו של הקב"ה - כי חשש שמא יגרום החטא (ברכות ד, א).

על פי הנ"ל מובנים שינויי הלשון בין "הדר בארץ ישראל" לבין "המהלך ארבע אמות בארץ ישראל". "הדר בארץ ישראל" דרגתו גבוהה יותר, כי מקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל, ובמיוחד אם חי הוא חיי צער ודוחק בארץ ישראל ונשאר לדור בה, לכן הוא מנוחלי עולם הבא - כנחלה שאין לה הפסק. "המהלך ארבע אמות בארץ

85. עיין עוד בספר שער החצר סימן נז. בספר באר מרים (הל' מלכים פ"ה ה"א סעיף ב) העיר שאי אפשר לומר הבדל זה ביחס למהלך ארבע אמות בארץ ישראל. כי רבי נפטר בארץ ישראל ולמה הוצרכה בת קול לומר זאת, תיפוק ליה מצד שהלכו ארבע אמות בארץ ישראל? אלא על כרחך שארבע אמות בארץ ישראל אינו בלא דין ובלא יסורין.

ישראל" לפי מה שנתבאר בפרק זה, יש בהליכתו מצווה, אבל ודאי שמצווה זו של הליכה פחותה ממי שדר וקבוע בארץ ישראל, לכן רק "מובטח שהוא בן עולם הבא".

3. משמעות הלשון "עלייה"

המהר"ט (ש"ת ח"ב י"ד כח) הקשה על דברי עצמו:

והא דאמרינן בהאי ש מקדש (קידושין ג, א): גבי "ההוא גברא דזבניהו לניכסיה אדעתא למיסק לארעא דישראל, סליק ולא איתדר ליה. אמר רבה: כל דסליק - אדעתא דמידר הוא, והא לא איתדר. איכא דאמרי: אדעתא למיסק, והא סליק" (הסבר: אדם אחד מכר את נכסיו על דעת לעלות לארץ ישראל, ופירש לקונה שזו הסיבה שהוא מוכר את נכסיו. עלה לארץ ישראל ולא יכל לדור בה, וחזר לבבל ורצה לחזור בו מן המכירה. אמר רבא: כל שעולה לארץ ישראל על דעת לדור בה הוא עולה, והרי זה לא יכול לדור שם, והואיל ופירש שעל דעת לעלות הוא מוכר ודבר זה לא נתקיים, הרי המקח חוזר. ויש אומרים שרבא אמר להיפך: כל העולה - על דעת לעלות לארץ ישראל הוא עושה זאת, ואפילו לא יגור בה, והרי אם עלה נתקיימו דבריו, לכן אין המקח חוזר). וקיימא לן כלישנא בתרא. ותידוק מינה לכאורה, דתורפיה דההוא גברא אדעתיה דמיסק הוא, אלמא בהכי מקיימי מצווה!

[ותירץ, ...] דודאי אין קיום המצווה אלא בישיבתה ולא בעלייה כדפרישית, אלא דלעניין ביטול המקח, דבעינן לבטולי ליה משום דגלה דעתו בשעת מכירה שהוא מוכר מפני שרוצה לעלות, וסמכינן אגילוי דעת כמאן דאתני. ודווקא היכא דאתיליד אונסא דלא מצי סליק - הוא דאמרינן אדעתא דהכי לא זבין, אבל סליק - לא אמרינן אדעתא דמתדר ליה קאמר, אף על פי שהיא עיקר המצווה, דעד אימת יהיה המקח תלוי ועומד, הא ודאי להאי לישנא מסתברא שלא תלו הדבר אלא בעלייה לבד.

תלמידו בעל כנסת הגדולה הקשה⁸⁶: "מי אמר לו שנידון הרא"ש (לדברי הרא"ש עיין לעיל בסעיף א' בדברי המהר"ט) היה לעלות ולא ליישב, אם מפני הלשון שאמר לעלות ולא אמר ליישב אין זה כלום, דהא אמרינן בפרק האיש מקדש 'ההוא גברא דזבין נכסיה אדעתא למיסק לארץ ישראל', והתם על דעת להתיישב מכר כדמוכח התם".

ועוד הקשו⁸⁷: מצאנו שלשון עלייה שגור ומורגל בתורה ובלשון חכמים, ומשמעותו היא על התכלית והיא הדירה. בתורה נאמר: "עלה נעלה" (במדבר יג, ל) וכן

86. שיירי כנסת הגדולה, י"ד הלכות נדרים, הגהות בית יוסף אות רעב.

87. ש"ת בית יהודה ח"ב סימן קכד, עמ' רעט; ש"ת תורת חסד סימן א [התשובה מהרב משה אמארייליו].

בכמה כתובים. ובלשון חכמים⁸⁸ במשנה נאמר: "הכל מעלין לארץ ישראל..." (כתובות ק"י, ב) ובגמרא (שם) "תנו רבנן: הוא אומר לעלות" ופירש רש"י: "הכל מעלין - את כל בני ביתו אדם כופה לעלות וליישוב עמו בירושלים". מבואר שלשון "לעלות" כוונתו להתיישב, וכיוון שדרך בני אדם לדבר בלשון תורה או חכמים, כשנדר ואמר "לעלות" הרי לכאורה כוונתו על התכלית והיא הדירה?

תירצו האחרונים: לשון גמרא לחוד ולשון פוסקים לחוד. אמנם בגמרא הלשון "למיסק" פירושו לעלות ולדור, אבל כיוון שהרא"ש נקט בלשונו לעלות ולא פירש את דבריו שכוונתו לדור, כתב המהר"ט שכוונתו לעלות דווקא ולא לישב⁸⁹.

יש שתירצו⁹⁰: לעולם מילת "לעלות" משמעותה לעלייה בלבד, אלא במקום שמעשיו מוכיחים שכוונתו על העלייה עם הדירה, כמו המעשה במסכת קדושין שמכר את כל נכסיו, אמרין שכוונתו לדור. לפיכך, כשאנו באים לדון ואין שם מעשה המוכיח שכוונתו על העלייה עם הדירה, אזלינן בתר הנוסח שדיבר בלשונו, וכוונתו על העלייה בלבד.

4. העולה על מנת לחזור האם חייב בארץ ישראל במזוזה?

במסכת מנחות (מד, א) נאמר:

השוכר בית בחו"ל - כל שלשים יום פטור מן המזוזה, מיכן ואילך חייב, אבל השוכר בית בארץ ישראל - עושה מזוזה לאלתר, משום יישוב דארץ ישראל.

רש"י (ד"ה משום יישוב א"י) פירש:

דלאחר שקבעה שוב אינו נוטלה משם אפילו יוצא ממנה, כדאמר בפרק השואל בב"מ (קב, ב). הלכך בקושי יצא ממנה מפני טורח מזוזה אחרת. ואפילו יוצא ממנה, ישכרנה אחר מהרה כשימצאנה מזומנת במזוזה, ונמצאת ארץ ישראל מיושבת.

כך מפרש גם רבנו גרשום שם. לפי זה, משמעות הנימוק "משום יישוב ארץ ישראל" היא פרקטית-מעשית - מחייבים אותו במזוזה מיד, כדי שלא ימהר לצאת

88. שו"ת תורת חסד שם; שו"ת יוסף אומץ סימן נב; שו"ת בית יהודה שם. ראה עוד: הרב רפאל שלמה לנייאדו, ספר המעלות לשלמה, ירושלים תשמ"ז, מעלת א"י, עמ' תכט.

89. לפי הסבר זה, אפשר לתרץ קושיא נוספת. לכאורה פסוק מפורש הוא בתורה שהעלייה אינה ישיבה. הקב"ה אמר ליעקב: "קום עלה בית אל ושב שם" (בראשית לה, א) מפורש שהעלייה אינה ישיבה! אלא יש לומר, שלשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. ועיין עוד רמב"ן שם.

90. שו"ת בית יהודה, שם; הרב צדקה חוצין, שו"ת צדקה ומשפט ד"א סימן ו.

מהבית, וגם אם יחליט לצאת, הימצאותה של המזוזה במקום, תקל על המשכיר להשכירה לאחר.

מִרְן הַרְאִי"ה קוֹק (דעת כהן סימן קעט ד"ה ואגב)⁹¹ העיר על דברי רש"י: "קצרה דעתנו מהבין, וכי בשביל דבר קטן בערך כמזוזה יתעכב [השוכר] אם יהיה בדעתו לצאת מהדירה?"⁹²

והסביר אחרת את הגמרא:

ואולי... שעד שלשים יום חשיב ישיבה ארעית, והישיבה בארץ ישראל הרי היא מצווה, כדהרמב"ן בספר המצות (מ"ע ד) מ"וישבתם בה", ובכל יום שדר שם מקיים מצות עשה⁹³, אולי על ידי כן מיגו דהוי ישיבה לעניין יישוב ארץ ישראל, הוי ישיבה ודירה לעניין מזוזה, כריש סוכה (ז, א) "מיגו דהוי דופן לעניין שבת הויא דופן לעניין סוכה"⁹⁴.

בספר זכרון יעקב⁹⁵ טען, שלפי המהרי"ט הסובר שמצות ישיבת ארץ ישראל מתקיימת רק כשיושבים בארץ בתמידות ולא בעלייה על מנת לחזור, אי אפשר לפרש כהסבר הראי"ה קוק, שבכל יום שנמצא בארץ הוא מקיים מצווה וחשיב קביעות, ולכן צריך לפרש כפירוש רש"י.

קדם לו בהערה זו הגרצ"ה קוק (בהערותיו לדעת כהן שם, עמ' תמט) (א לא שהסביר אחרת. הוא הביא את דברי המגן אברהם בסימן רמ"ח ואת מחלוקת הפוסקים האחרונים אם ישיבה ארעית בארץ ישראל על מנת לחזור היא בכלל מצווה, וכתב: "וי"ל, שגם לדברי המהרי"ט... דסבר... שאינה בכלל מצווה, ומעלת עולם הבא של הילוך ד' אמות בארץ ישראל אינה אלא מטעם הזכות של הקדושה שבה, מכל מקום מהניא שפיר לאחשבה משום הא כמו ישיבה ודירה של קבע".

91. בחזון הגאולה ("קדושת הארץ" עמ' לג) כתב הסבר אחר: "והטעם הוא שיהיה מקושר יותר ליישוב ארץ ישראל".

92. בבית הלוי על התורה (ספר שמות דף לז, א) הקשה קושיה נוספת על רש"י עיין שם. הרב י' זולדן, מלכות יהודה וישראל, "תקנות משום ישוב א"י", עמ' 423, דן בדבריו.

93. יש להעיר, שהאחרונים הסבירו שלדעת הרמב"ן אין מקיימים מצווה בעלייה על מנת לחזור אלא רק בעלייה על מנת לדור, ראה לעיל סעיף ב, 3 ובהערות 20-21.

94. סברה זו נמצאת באחרונים נוספים. בגליוני הש"ס (קידושין נ, א) ובבית הלוי על התורה (שם) אלא שבית הלוי הסבירה בדעת הרמב"ם. הרמב"ם (הלכות מזוזה פ"ה ה"י) פסק: "השוכר בית בארץ ישראל חייב במזוזה מיד". בית הלוי הקשה, מדוע השמיט הרמב"ם את הנימוק "משום יישוב ארץ ישראל"? ותירץ: "וי"ל, דגם הרמב"ם מפרש הא דאמרינן דבארץ ישראל חייב מיד משום יישוב ארץ ישראל, הכי פירושו, דיישוב ארץ ישראל כיוון דהיא מצווה חשובה, משום הכי גם תוך שלשים יום חשיב קבע ולא עראי, וכמו דשבת קובע למעשר, משום דאיכא מצווה באכילה חשיבא קבע".

95. הרב ש"ג מרל, ח"א סימן א סעיף ה, עמ' ה.

כלומר, גם המהר"ט הסובר שהעולה על מנת לחזור אינו מקיים מצווה מודה שהישיבה בארץ ישראל איננה ישיבה רגילה אלא היא ישיבה בעלת ערך בגלל קדושת הארץ, שהרי היושב זוכה לחיי עולם הבא, ולכן החשיבות גורמת לקביעות של ישיבה בארץ.⁹⁶

הרצ"ה קוק הסביר, שהסיבה שהכריחה את רש"י לפרש שחיוב המזוזה המידי הוא משום הפסד המזוזה ביציאתו הוא: "משום שבשאר מקומות שנאמר בהם משום יישוב ארץ ישראל, הפירוש הוא שטעמו של אותו הדין הוא כדי לגרום ולרבות על ידו יישוב ארץ ישראל, ועניין יישוב ארץ ישראל שם הוא בתור תולדה שצריכה להימשך מתוך קיום אותו הדין, ולא בתור סיבה שהיא בעצמה גורמת ומחייבת אותו. [כדוגמת]: הקונה שדה או בית בארץ ישראל או בסוריא, שכותב עליו אונו ע"י נכרי בשבת, משום יישוב ארץ ישראל (גיטין ח, ב בבא קמא פ, ב) כדי שיהא על ידי זה יישוב ארץ ישראל".⁹⁷

ואם נפרש כאן במנחות בעניין חיוב מזוזה משום יישוב ארץ ישראל שהוא מטעם חשיבות המצווה של יישובה, הרי עניין יישוב ארץ ישראל בא בזה לא בתור תולדה הצריכה להימשך מתוך קיום הדין הזה, אלא בתור סיבה שהיא גורמת לו, ואם כן, לא היה מתפרש כמו כל שאר טעמי יישוב ארץ ישראל הנ"ל שבש"ס, ולפיכך כדי להתאים עם פירוש לשון זה בשאר דברי חז"ל, לא פירש רש"י מהאי טעמא כן, אלא פירש משום יישוב ארץ ישראל כדי שזה יגרום ליישוב ארץ ישראל, וכמו בשאר עניני יישוב ארץ ישראל הנזכרים לעיל, והוא מפני שעל ידי חיוב המזוזה תקבע ישיבתו בדירה, וכפי המבואר לעיל".

96. בספר מלכות יהודה וישראל (עמ' 423) הקשה: יוצא שכל ישיבה בארץ ישראל נחשבת לישיבת קבע לעניין מזוזה, א"כ מדוע הדר בפונדק בארץ ישראל פטור ממזוזה עד שלשים יום? וי"ל: הקהלות יעקב (מנחות סימן כד) הסביר שהפטור ממזוזה בפונדק בארץ ישראל הוא מפני שחיוב מזוזה הוא חובת הדר, ולכן צריך שיהיה הבית דירת קבע לאדם מיוחד, ואילו פונדק הוא דירת קבע לאנשים רבים המתחלפים בו ולפיכך עד שלשים יום פטור ממזוזה. לפי זה מתורצת השאלה, הפטור ממזוזה בפונדק הוא בגלל דיני מזוזה, מה שאין כן העולה על מנת לחזור וגר בשכירות חייב מיד במזוזה משום יישוב ארץ ישראל.

97. "וכן מי ששטף נהר את זיתו לתוך שדה חבירו, ואמר הלה זיתי אני נוטל, אין שומעין לו, משום יישוב ארץ ישראל (ב"מ קא) כדי להרבות גידול עציה ופירותיה. וכן היורד לתוך שדה חבירו ונטעה שלא ברשות, ואומר נטיעותי אני נוטל, אין שומעין לו משום יישוב ארץ ישראל (שם) לדעה הראשונה, גם כן מאותו הטעם. וכן לא היו מביאין למערכה עצים משל גפן ולא משל זית משום יישוב ארץ ישראל (תמיד סוף פ"ב), כדי לא למעט את יינה ושמנה".

השפעת הביקור בארץ ישראל

הרב חיים פלאג'י, מגדולי חכמי תורכיה, כתב: "אני הגבר ראתה עיני כמה בעלי בתים דהלכו לזיהרא, וכשזוכרים מארץ ישראל זולגין עיניהם דמעות שלישי מרוב תשוקתם, שנכנס בליבם התלהבות גדול ביתר שאת ויתר עוז, והם מתאווים מתי יזכו לדור שם דירת עולמים, ונפשם קשורה שם מכל תאוה שיש בעולם, הגם דאינן יודעין גודל מעלתה וערכה (של ארץ ישראל) כמו שיודעים תופסי התורה".

(ארצות החיים, ירושלים תשל"ו, שער ט, סעיף טו)

האדמו"ר מגור, רבי אברהם מרדכי אלתר, בעל אמרי אמת, ביקר חמש פעמים בארץ ישראל. הוא היה אומר: "כמו שחסיד מוכרח מדי פעם לבקר את רבו - כך מוכרח אני לבקר את ארץ ישראל".

(זמרת הארץ, עמ' יד)

אומרים בשם האר"י, שאף על פי שגם התיירים העולים לארץ ישראל זוכים לשאוף את אוירה המחכים, אולם זוכים הם רק לבחינת "רוח" (מנפש, רוח נשמה שבאדם, אבל המתיישבים בה בקביעות זוכים למדרגה גבוהה יותר, היא ה"נשמה", וכמו שכתוב ישעיהו מב, ה: "נותן נשמה לעם עליה" - אלו יושבי ארץ ישראל, "רוח להולכים בה" - אלו התיירים שהזורים אחר כך לחז"ל).

וְיָשְׁבֵי חוּ"ל צְרִיכִים לְכָל הַפְּחוּת לְהַשְׁקִיעַ בָּא"י

יושבי חו"ל צריכים לכל הפחות להשקיע בא"י

הראייה קוק היה מעורר תמיד את התיירים האמידים מחו"ל, להשקיע מכספם בארץ, לקנות נחלה או לפתוח בה חנות למסחר או בית חרושת. הוא היה קורא עליהם את הפסוק: "מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם" (ישעיהו ס, ח). הוא היה אומר: ודאי אנו מעונינים בעיקר שיהודים ישובו וישתקעו בארץ ישראל בקביעות, כיונים השבות "אל ארובותיהם". אולם אם מסיבות שונות אי אפשר עדיין לעלות, הרי לכל הפחות - "כעב תעופינה", לא כעננים קלים העוברים ביעף, אלא כעבים הממטירים גשמים, גשמי ברכה, ורושם ביקורם נושא יבול ורוב תבואות.

בכמה מקרים נתברר כעבור שנים, שאותה השקעה שהושקעה בא"י, בקנין בית או מגרש או פרדס, היא שהפכה אח"כ כמקור מחיה יחידי לבעליה. יהודים אמידים מרוסיה שנתרוששו מנכסיהם בתקופת המהפכה הקומוניסטית, והצליחו לעלות לארץ, אותו קנין שעשו שנעשה ככרך אגב, הוא שהעמידם על רגליהם.

(ספר חיי הראייה, עורך הרב מ"צ גרוס, עמ' רב)